

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ДОМША Євгенія Ігорівна

Дитяча безпритульність у ракурсі соціального зuboжіння населення сучасної України / Homelessness among children in the context of social impoverishment of population in modern Ukraine

спеціальність: 231 – Соціальна робота
освітньо-професійна програма – Соціальна робота
Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи СРм-21
Є.І. Домша

Науковий керівник:
к.пед.н., доцент
З.І. Крупник

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ А.В. Фурман

ТЕРНОПІЛЬ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДІТИ ВУЛИЦІ» ЯК СУСПІЛЬНОГО ЯВИЩА	5
1. 1. Загальне поняття про явище «діти вулиці».....	6
1.2. Теоретико-соціологічний аналіз проблеми безпритульності дітей для українського суспільства.....	12
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ЇХ ПРАВ ТА СВОБОД.....	22
2. 1. Соціально-психологічні особливості безпритульних «дітей вулиці»... ..	22
2. 2. Законодавче забезпечення захисту прав безпритульних дітей.....	28
Висновки до розділу 2.....	30
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТА СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БЕЗПРИТУЛЬНИМИ ДІТЬМИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА.....	40
3. 1. Сутність практики соціальної роботи із безпритульними дітьми.....	40
3.2. Шляхи подолання проблеми дитячої безпритульності і бездоглядності в Україні.....	49
3.3. Особливості превентивної соціальної роботи з «дітьми вулиці» у центрах соціально-психологічної реабілітації	57
Висновки до розділу 3.....	60
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	69

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. «Діти вулиці» – це одна із найболючіших проблем сучасного суспільства. Значний вплив в загальну ситуацію країни продовжують здійснювати глибокі потрясіння, що зазнало українське суспільство впродовж останніх кілька десятиріч. Процес перебудови та оновлення держави супроводжується об'єктивними труднощами, кризовими явищами, деформацією суспільної свідомості, повільною стабілізацією політичних, економічних та соціальних чинників. Від наслідків цих труднощів значною мірою страждають діти, життя яких тільки починається, часто не розуміючи всіх причин життєвих негараздів. Економічні, соціальні, психологічні проблеми негативно впливають на соціальні установки, руйнують життєві орієнтири, ускладнюють процес соціалізації дітей.

На основі знецінення загальноприйнятих норм і правил існування нашого суспільства, на сьогоднішній день, збільшується кількість безпритульних дітей, які потребують належного соціального захисту держави. Дана проблема є досить актуальною на сьогодні. Адже саме феномен дитячої безпритульності та бездоглядності, фізична та моральна занедбаність дітей створюють джерело небезпеки для розвитку майбутнього здоров'я народу та його моральності.

Стан наукової розробки теми. Питанню безпритульності і бездоглядності дітей присвячені праці таких науковців як: П. Блонський, Л. Василевський, Л. Виготський, А. Залкінда, В. Куфаєва, М. Левітінова, А. Макаренко, В. Сорока-Росинський. Соціальні, психологічні та правові аспекти дитячої безпритульності трактувалися у працях О. Безпалько, А. Бикова, В. Вакуленко, І. Горобець, Л. Гурковська, І. Доля, Т. Журавель, І. Зверева, А. Зінченко, А. Капська, Л. Оліференко, Т. Шульга.

Теоретико-методологічні основи щодо соціальної профілактики дитячої безпритульності та бездоглядності були обґрунтовані в дослідженнях

українських педагогів: О. Безпалько, В. Оржеховська, І. Пінчук, В. Пономаренко, О. Пилипенко; психологів: Л. Бутузова, Н.Сирота; соціологів: О. Артюх, О. Балакірєва, М. Варбан.

Мета дослідження: теоретико-соціологічний аналіз проблеми дитячої безпритульності та обґрунтування основних способів підвищення ефективності практики соціальної роботи на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Завдання наукового пошуку:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до визначення поняття безпритульності дітей та їх проблемності для українського суспільства.
2. Обґрунтувати законодавче забезпечення захисту прав «дітей вулиці».
3. Визначити шляхи подолання проблеми дитячої безпритульності в сучасних умовах розвитку українського суспільства.

Об'єктом дослідження є дитяча безпритульність як проблема сучасного українського суспільства, а **предметом** – способи та напрями підвищення ефективності соціально-профілактичної роботи з даною категорією дітей.

Методи дослідження: теоретичний аналіз психолого-педагогічної, філософсько-наукової літератури з проблематики; порівняльно-історичний, системно-структурний аналіз як основний спосіб організації дослідження (синтез, абстрагування, конкретизація); вивчення результатів діяльності.

Наукова новизна магістерської роботи. У магістерському дослідженні розкрита сутність явища безпритульності дітей та їх проблемності для українського суспільства; обґрунтовано законодавче забезпечення захисту прав «дітей вулиці»; запропоновано основні шляхи подолання проблеми дитячої безпритульності в сучасних умовах становлення та розвитку українського суспільства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в чіткому обґрунтуванні понять «безпритульність» та «бездоглядність» в українському суспільстві; у з'ясуванні ґрунтовних причин розвитку антисоціального явища та формування на цій основі основних способів та шляхів профілактики безпритульності дітей в сучасному українському суспільстві. Отримані дані вносять значний вклад у вивчення даної проблеми та розробки рекомендацій щодо підвищення рівня ефективної соціально-профілактичної роботи з подолання дитячої безпритульності та бездоглядності в сучасній Україні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДІТИ ВУЛИЦІ» ЯК СУСПІЛЬНОГО ЯВИЩА

1.1. Загальне поняття про явище «діти вулиці»

На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуалізується проблема дитячої безпритульності, яку все частіше пов'язують з явищами соціальної та шкільної дезадаптації, виникненням наркоманії, проституції, бродяжництва та бездоглядності. Дитячу безпритульність і бездоглядність політологи, соціологи і правознавці нашого часу відносять до соціальних хвороб, характерним для будь-якої цивілізованої держави, в тому числі і України, безпосередньо пов'язаним з політичним, економічним розвитком країни, функціонуванням її правової системи.

Проблеми дитячої безпритульності і бездоглядності сьогодні набули загрозового характеру, тому що число безпритульних дітей з року в рік неухильно зростає. Ця соціальна проблема, властива не тільки Україні, за кордоном вона отримала назву «діти вулиці», яка існує в більшості великих міст світу. Вона є певною мірою ознакою нерозвиненості економіки і відповідних державних і громадських інститутів, покликаних здійснювати соціальну підтримку дітей та підлітків.

Однак даний феномен присутній і в країнах з розвинутою економікою і налагодженими службами соціального забезпечення, з цього випливає необхідність поглибленого вивчення всіх чинників, що визначають догляд і залучення дітей до вуличного життя в умовах місцевої специфіки.

Явище дитячої безпритульності та бездоглядності є досить складним та неоднозначним. Історично поняття «безпритульність» трактувалося науковцями з двох підходів:

- *психологічного* згідно якого увага сконцентровується на внутрішніх чинниках – якостях особистості та мотивації поведінки дитини. Абсолютизація цього підходу привела до створення в 20-тих роках ХХ століття теорії

моральної дефективності «важких» дітей, це призвело аж до пропозиції посадити їх за ґрати [6]. На сьогоднішній день при психологічному підході вже враховуються суб'єктивні відчуття дитини, якщо вона відчуває себе самотньою та незахищеною, це означає що таким дітям не хватає емоційного зв'язку з батьками.

- *соціального* в цьому підході характеризується не сама особистість безпритульного, а соціальні умови в яких він знаходиться чи знаходився, тобто тут визначальним чинником є невідповідність сім'ї прийнятих суспільством нормам. Громадськість часто відокремлює дану категорію дітей від «благополучних» лише за зовнішніми критеріями – це діти, які заробляють на прожиття жебрацтвом та крадіжками, бродяжать. В цьому підході крайньою є думка про те, що при оптимізації економіки держави та при покращенні матеріального забезпечення сімей явище безпритульності повністю зникне [2].

Проблема безпритульності є актуальною для України, але на даний момент не існує єдиного універсального визначення щодо неповнолітніх дітей, які позбавлені батьківської опіки, сімейного виховання та проживають на вулиці. Відомо, що у засобах масової інформації, в наукових психолого-педагогічних роботах, а також в діяльності державних служб чи органів щодо неповнолітніх осіб вживаються такі терміни: «безпритульні», «бездоглядні», «бездомні», «діти, які позбавлені батьківського піклування», «соціальні сироти», «неповнолітні групи ризику».

Безумовно, варто відзначити відмінності у сутності понять «безпритульна» і «бездоглядна» дитина, так як дуже часто в засобах масової інформації та в побутовій свідомості суспільства вони вживаються з тотожною значущістю, що є невірним. Адже бездоглядна дитина – це неповнолітня, контроль за поведінкою якої відсутній внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків щодо її виховання, навчання зі сторони батьків чи її законних представників, а безпритульна – це та, яка не має постійного місця проживання чи перебування.

Отже, відмінність безпритульної від бездоглядної дитини полягає у відсутності постійного місця її проживання, при цьому, безпритульна дитина перериває всі взаємовідносини зі своєю сім'єю, залишаючи рідну домівку. Безумовно, варто відзначити, що нестійку межу переходу зі статусу бездоглядної до статусу безпритульної дитини.

Науковці в галузі психології та соціальної роботи звертають увагу на необхідність з'ясувати, який термін з вище перелічених дає найбільш повну характеристику щодо українських дітей, які проводять своє життя на вулиці [3, с. 30-45].

Для позначення цього феномену у науковій та спеціальній літературі часто використовують термін «діти вулиці». Міжнародні структури ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО – які займаються вивченням стану справ в молодіжному середовищі дають своє визначення поняттю «діти вулиці» – це особи для яких вулиця стала постійним місцем проживання [4, с.189 -195]. Зокрема для працівників соціальної сфери поняття «діти вулиці» визначається як ті, що живуть та працюють на вулиці. Інші науковці виділяють ще одне трактування цього терміну: діти вулиці – це діти, які перебувають у несприятливих умовах проживання, виховання, розвитку, загалом соціалізації і, доволі часто, є небезпечними для їхнього здоров'я та життя в цілому, а також потребують правового та соціального захисту.

Дитячий Фонд Об'єднаних націй надає визначення поняттю «діти вулиці», згідно з ним до цих категорій належать:

діти – які не мають спілкування зі своїми біологічними чи прийомними сім'ями, не мають постійного місця проживання чи перебування, живуть у тимчасових помешканнях, кожен день ночують у новому місці, для них першочерговою потребою є фізіологічне виживання;

діти – що підтримують безпосередній контакт зі сім'єю, але через бідність, аморальну поведінку батьків, експлуатацію чи інші види насилля (фізичне чи моральне), проводять більшу частину свого часу на вулиці;

діти – що є вихованцями державних інтернатів та притулків, що за невідомих обставин та різних причин втекли з них, і перебувають на вулиці [5, с. 21-25].

Згідно із результатами наукових досліджень до категорії «діти вулиці» віднести можна такі групи неповнолітніх осіб:

1) безпритульні діти – це ті, що не мають постійного місця проживання, внаслідок втрати своїх батьків (опікунів), асоціальну поведінку в сім'ї зі сторони дорослих або ж їх вигнали з дому батьки;

2) бездоглядні діти – це ті, що мають постійне місце проживання, але змушені більшу частину свого часу проводити на вулиці (це може відбуватися як вдень так і вночі), тому що батьки або опікуни байдуже ставляться, не мають змоги матеріально забезпечувати дитину, або є психічно невірноваженими особами, жертвами алкоголізму або наркоманії тощо;

3) діти, які є «втікачами» із навчально-виховних закладів, яких не влаштовують умови їхнього перебування та виховання, а також ставлення до них в цих закладах (ті, що зазнали психологічного, фізичного чи сексуального насилля в установах);

4) діти, які є «втікачами» із зовні благополучних сімей, а саме, це особи з високим рівнем конфліктності та відхиленнями в психологічному і особистісному розвитку.

5) діти, що за своїми психосоціальними особливостями мають чітку вираженість у потребі до перебування на вулиці, це особи – які позбавлені батьківського піклування, аутсайтери в школі, мають ознаки важковиховуваності та схильні до безцільного проведення часу [7, с. 35- 39].

Науковець В.С. Мухіна у своїх дослідженнях дійшла висновку, що суспільно-економічна криза в Україні за останні роки поклала свій відбиток на сім'ю, викликала зниження життєвого рівня, а також вплинула на стабільність та виховну здатність. Дослідниця вказує, що основним підтвердженням цього є збільшення кількості фінансово неспроможних сімей, які внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних чинників не здатні ефективно реалізовувати

виховну функцію, що не може не відобразитися на особливостях первинної соціалізації дітей [8, с.49]. Безумовно від типу сім'ї та характеру відносин в ній залежить первинний розвиток дитини. Загрозливою є ситуація, що склалася в середовищі дистантних сімей сучасних українських заробітчани, тому що саме через занедбаність та відсутність належного догляду багато дітей із таких сімей потрапляють в школи-інтернати і дитячі будинки, а також без батьківського піклування поповнюють ряди «дітей вулиці».

На думку науковців В. В Голіни та В. П Ємельянова саме неспроможність сім'ї виховати дитину є однією із головних причин чому діти стають бездоглядними: «бездоглядність може бути результатом усіляких причин, починаючи з умов праці або стану здоров'я дорослих членів родини, що ускладнюють їхню участь у вихованні дітей, і до конфліктів у родині, які відволікають від виховних обов'язків». На законодавчому рівні статус «бездоглядної дитини» не затверджений в жодному нормативно-правовому документі, частіше за все бездоглядність порівнюють з безпритульністю та фігурує всюди, де йдеться про порушення у сфері правосвідомості особи та злочинності неповнолітніх [9, с. 110-120].

Науковець В.Татаренко займався дослідженням такої категорії дітей як «важковиховувані» і зазначав, що саме сім'я виступає основним фактором, який визначає психофізіологічну повноцінність або неповноцінність, саме сім'я значною мірою може впливати на виховання та навчання дитини. Неблагополучна сім'я може давати прямий негативний вплив на особистість та бути перешкодою для її нормального розвитку [10, с. 67].

Трактування Закону України від 2 червня 2015 року «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» засвідчує, що безпритульні діти - це діти, які були змушені покинути сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і на даний момент не маю постійного місця проживання. Згідно даного Закону є визначено і характерні ознаки безпритульності, а саме:

- припинення будь яких відносин з сім'єю;

- мешкання на горищі, в підвалах, у покинутих будівлях, на вокзалах, тобто в місцях не призначених для проживання людей;
- порушення у сфері правової свідомості та правослужняної поведінки, а також морально-етична деградація особистості;
- отримання основних засобів для існування соціально негативним або злочинними методами (крадіжка, жебракування тощо);
- підкорення груповим кримінальним законам [11, с.34-39].

Безпритульні або покинути діти є наслідком розпаду сімейних зв'язків. Однак є діти, які в подібне становище можуть потрапити зразу після свого народження – це відмова від новонародженого немовляти в пологовому будинку. Таких дітей відправляють у будинок дитини, або ж в медичні заклади, де їх можуть утримувати до трьох років, згодом вони можуть бути усиновлені або переходять в дитячі будинки. Щодо дітей більш старшого віку, то опинитися в подібному становищі вони можуть у результаті вживання алкоголю їхніми батьками, це може привести до розпаду особистості, психічних та соматичних розладів або смерті. В число покинутих дітей входять ті, що знаходяться за межами піклування відповідних державних органів, діти – біженці, які за власною волею покинули домівку, також діти, батьки яких тривалий час хворіють і не можуть забезпечити рівень відповідного батьківського піклування, чи знаходяться в місцях позбавлення волі [12, с. 26-29]. Неповнолітні, які опинилися в таких ситуаціях переважно зосереджують своє перебування в великих містах, транспортних та портових центрах, вони ночують у підвалах, порожніх і незаселених будинках, на вокзалах та інших місцях, де можна знайти елементарні умови перебування (заховатися від холоду та непогоди). Безпритульні діти основні засоби для життя здобувають за рахунок жебракування, дрібних крадіжок та участю в злочинній діяльності з залученням дорослих, заняття проституцією тощо. Життя на вулиці приводить до поширення серйозних захворювань, таких як: туберкульоз, алкоголізм, наркоманія, хвороби які передаються статевим шляхом [13, с. 296-300].

Для повного вивчення феномену дитячої безпритульності необхідно насамперед визначити основні причини, через які дитина опинилася на вулиці. Соціолог С. Сидоренко-Стівенсон в своїх працях підкреслює, що останнім часом масового поширення набули хибні думки і не цілком правомірні судження, щодо пояснення причин цього соціокультурного явища та зауважує, що ця необ'єктивність обумовлена відсутність максимально достовірної інформації [15, с. 10-11]. Вона розглядає такі можливі причини: бідність – це основний фактор, який розпалює явище безпритульності він породжений соціально-економічною та політичною нестабільністю, відсутність скоординованих дій відповідних установ та організацій, що головним чином несуть відповідальність за роботу з сучасною молоддю, нездатність сучасної інтернатної системи забезпечити соціалізацію вихованців відповідно до їхніх потреба та умов розвитку суспільства, загалом низька результативність органів опіки та піклування, недосконала система виявлення неблагополучних сімей, негативний вплив на особистість соціальним середовищем, великі недоліки в організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, а також це і педагогічна занедбаність окремих «важких» підлітків, загострення розбіжностей та конфліктів між батьками та дітьми внаслідок цього ослаблення зв'язку зі сім'єю, рідними та близькими людьми, а також зменшення відповідальності батьків за утримання та виховання дитини, низький рівень матеріального достатку в сім'ї, збільшення кількості незайнятих підлітків, економічна експлуатація дорослими дитячої праці (залучення до жебракування, крадіжок махінацій тощо), схильність дітей до втеч, що викликана психічними відхиленнями, повна відсутність контролю зі сторони сім'ї, школи, позашкільних організацій, державних структур [14, с. 374].

Головною ознакою, за якою А. Капська, Н. Комарова та інші вчені зараховують дитину до категорії «діти вулиці» є факт її перебування на вулиці більшу частину доби. У соціальному тлумаченні відсутність основних умов для повноцінного розвитку дитини є вихідним показником бездоглядності [16, с. 15-18]. Зокрема за переконанням А. Зінченка поняття бездоглядності та

безпритульності є тотожними, тому що обидва терміни характеризує відсутність системи усіх сприятливо-необхідних умов для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку дитини. У психологічному підході науковці заміняють термін «безпритульність» на «суспільне сирітство», цього разу основою є суб'єктивне відчуття дитини, тобто в їхньому розумінні соціальні сироти – це яким не хватає близького емоційного контакту з батьками, у їхніх стосунках переважає холод, байдужість та іноді навіть ворожість. Представники психологічного підходу підкреслюють, що визначальним у понятті «соціальне сирітство» є виховний вплив соціального оточення серед якого опиняються діти [17,с. 665-667]. Щодо педагогічного підходу то соціальні/суспільні сироти – це діти, які виховуються за межами власної сім'ї і є позбавленими достатнього, систематичного та інтенсивного зв'язку з батьками. Відомо, що в науково-педагогічній літературі є визначено такі *категорії «складних дітей»*:

- важковиховувані діти;
- педагогічно занедбані діти;
- фрустровані підлітки;
- підлітки-деліквенти;
- підлітки-правопорушники;
- неповнолітні злочинці.

Таким чином, звертаючи увагу на сучасну ситуацію із безпритульними та бездоглядними «дітьми вулиці», першочерговим завданням уповноважених органів державної влади є термінове та невідкладне впровадження в життя програм, що, основним чином, створять умови із запобігання виходу дітей на вулицю та сприятимуть поверненню «дітей вулиці» в їхні сім'ї та родини. Адже саме від ставлення нашої держави до дітей, до їх прав до розуміння проблем, потреб та інтересів залежить майбутня доля кожної дитини і розвиток суспільства в цілому [18, с. 312].

1. 2. Теоретико-соціологічний аналіз проблеми безпритульності дітей для українського суспільства

Розглядаючи поняття «безпритульність» як соціальне явище, основну увагу потрібно акцентувати на середовищі та соціальних умовах, що формують це явище. Поняття «безпритульність» повинно охоплювати перелік обставин або характерних рис середовища, у яких дитина опинилася в такому стані, види безпритульності визначають відповідно до наявності або відсутності в цьому середовищі тих чи інших причин або чинників.

Про проблемність безпритульності на сьогодні в Україні засвідчують цифри, що зафіксовані соціологом-дослідником П. Щербанем, а саме: кожна третя українська дитина переважно не доживає до 3-ох років, кожна п'ята стає безпритульною, а кожна дев'ята дитина йде до школи здоровою і лише кожна двадцята здоровою закінчує школу, кожна десята закінчує своє життя самогубством, кожна 32-гу дитину гублять або покидають [19, с. 8-13].

Вчені до усіх попередніх виокремлюють ще й додаткові аспекти категорії «дітей вулиці»:

1) *соціально-політичний* – це ставлення державної влади до дитячої безпритульності як до явища суспільства, робота уповноважених органів над розробкою, вдосконаленням та реалізація відповідного законодавства, а також контроль за його виконанням та фінансуванням. Дослідники-соціологи свідчать, що переважно більша частина дітей йдуть з дому не самі, вони знайомляться з такими особами, які ведуть такий спосіб життя та яскраво його демонструють іншим, тому активна соціальна політика держави відіграє вирішальну роль стримуванні поширення даного суспільного явища;

2) *нормативно-правовий* – основним завданням є створення законодавчої бази для реалізації основних прав безпритульної дитини, наприклад прав на сім'ю та гідне життя, що визначені Конвенцією ООН про права дитини. Згідно з чинним українським законодавством, держава повинна забезпечити кожній дитині право на проживання в гідних санітарно-гігієнічних та побутових

умовах, що не завдають шкоди її здоров'ю, фізичному та інтелектуальному розвитку, здійснювати захист дитини від усіх форм фізичного та психічного насильства, через безпосередні органи опіки та піклування надавати необхідну допомогу у вихованні безпритульних дітей;

3) *економічний* – тут явище безпритульності розглядається як проблема нерозвиненої економіки в країні, тому що відповідно до цього батьки значну частину свого часу віддають на інтенсивні пошуки роботи або додаткового заробітку, а не на догляд за своїми дітьми, тому ті залишаючись без нагляду виходять на вулиці;

4) *культурологічний* – термін «безпритульність» тлумачать як процес і результат рівня розвитку суспільства і безпритульної дитини, який є збережений у формах і типах організації її життя;

5) *соціокультурний* – основною рисою цього аспекту виступає соціальність. Соціальність є суттєвою характеристикою особистості, що виявляється у різноманітних взаємозв'язках і взаємодіях людей. Специфічною є соціальність особистості безпритульного через відсутність сім'ї як необхідного виховного середовища. Дослідження, яке здійснила В.Виноградова-Бондаренко свідчить про притаманні риси груп безпритульних осіб: власна мораль та лексика, фольклор, це дає підставу стверджувати про існування специфічної субкультури безпритульних. Щодо асоціального і антисоціального характеру, то це залежить від спрямованості групи, за термінологією Н. Цимбали є *пасивні-безпритульні*, тобто ті, які легко осідають, «пориваючи» з вуличним життям. Для них характерним є: фізичний розвиток низького рівня, надмірна роздратованість, швидка розумова втомленість; *активні-безпритульні* – ці, які активно «взаємодіють із вуличним життям». Для таких дітей притаманні: антисоціальна і агресивна поведінка, недовіра, озлобленість, спритність, брехливість, товариська відданість, [20, с. 426-427];

б) *етнокультурний* – особливості менталітету українського народу у контексті його поглядів та історично складеного ставлення до безпритульних дітей (відомо, що слов'янські народи завжди відрізнялися доброзичливим

ставленням до мандрівних сиріт та до старців, згодом у селах годування бездомних та бідних людей відбувалося централізовано, почергово з різних домів, а сиріт та немічних людей передавали на постійне утримання зі спеціальними пільгами;

7) *демографічний* – відображає кількість дитячого населення, народжуваність, смертність, досліджує стан проблеми безпритульності в конкретній країні в конкретний час. У світовому товаристві контроль за станом всіх цих показників здійснює дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ, щорічно опубліковуючи дані для широкого загалу;

8) *історичний* – займається вивченням історичних чинників і причин виникнення та подолання дитячої безпритульності у різні часи розвитку суспільства; відомо, що для кожної історичної доби характерні свої особливості ставлення до жебрацтва, бродяжництва та сирітства, згідно з якими модифікували методи їх подолання;

9) *педагогічний* – розглядаються способи, напрями, форми та умови, формування особистості дитини, яка перебуває в асоціальному виховному оточенні, позбавленої свідомого організованого педагогічного впливу дорослих.

Особливістю інноваційного тлумачення безпритульності є суперечність між людиноцентричністю усіх цивілізаційних процесів та нехтуванням основними правами та інтересами «дітей вулиці». Всі вище перелічені аспекти у своєму поєднанні та взаємодії формують категорію безпритульності як соціально-культурний феномен [21, с.191-198].

Україна є членом міжнародного співтовариства, яке передбачає участь у діяльності зі створення сприятливих та перспективних умов для дітей, що забезпечать гідний розвиток та захист їх прав, із дотриманням наступних принципів: демократії, рівності, миру, а також соціальної відповідальності та справедливості з безпосереднім урахуванням всіх моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства з метою зміцнення сім'ї та

морального здоров'я дітей в Україні. Побудова громадянського суспільства є можливим шляхом досягнення цього, адже його цілями є:

- 1) формування громадської позиції кожної конкретної людини;
- 2) побудова гідного та справедливого суспільства на всіх рівнях життєдіяльності індивіда (держава, сім'я, школа);
- 3) безпосереднє відчуття європейської спільноти і водночас збереження національних цінностей та особливостей;
- 4) обов'язкове забезпечення всіх громадян реальним правом на отримання знань та навичок, які є необхідними для повноцінного життя і діяльності у громадянському суспільстві [22, с.58-62].

Розвиток соціальних процесів у період побудови громадянського суспільства в Україні, кризові ситуації в багатьох сферах суспільного життя неминуче ведуть до збільшення девіацій, які виявляються в поведінкових формах, що суттєво відхиляються від соціальних норм. Разом із збільшенням кількості позитивних змін (політична активність населення, економічна заповзятливість, наукова та художня творчість тощо) зростають і негативні девіації – злочинність, алкоголізація та наркотизація населення, підліткова делінквентність, аморальність, але найсерйознішою проблемою у сфері прав дитини є дитяча безпритульність, оскільки економічні та соціальні проблеми торкнулися в першу чергу найменш захищеної групи населення – дітей.

Грунтовне вивчення сутності, першопричин та наслідків цього соціального явища має своє наукове і практичне значення. Вона має слугувати основою для вдосконалення соціальних взаємовідносин, суспільних інститутів, соціальних норм і практики їх застосування, з метою зміцнення системи організації соціального контролю, послідовної реалізації заходів морального та правового виховання, соціальної превенції та відповідальності, усі вони безпосередньо спрямовані на забезпечення максимального захисту особистості, задоволення інтересів громадян, для демократизації та гуманізації нашого суспільства. Сучасна ситуація щодо існування дитячої безпритульності в Україні дає можливість констатувати, що державі не вдається вживати

ефективних заходів щодо попередження виникнення та поширення цього негативного явища, тому що вона до сьогодні ще не створила відповідних управлінських механізмів протидії йому [23].

У сучасному світі повсюдно панує атмосфера вседозволеності, анти законності, нав'язування еталонів контркультури, в основі якої лежать «цінності» насильства. Усі причини у конкретному вияві можуть бути різними та навіть протилежними за своєю природою у різних суспільствах, за своєю структурою вони зводяться до об'єктивних та суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку, що порушують взаємодію особистості із соціальним середовищем і призводять до зміни форм поведінки індивідів, що не узгоджуються з існуючою нормативною системою [24, с.42].

В період «перебудови» суспільних норм, цінностей, стереотипів, коли відбувається перетворення суспільних систем, люди починають втрачати орієнтири і відбувається найбільше девіацій. *По-перше* поведінка людей, що відхиляється існує тому, що навіть нова соціальна система не з'являється на порожньому місці. *По-друге* процес розвитку нової соціальної системи звичайно є нерівномірним, а це породжує диспропорції у співвідношенні деяких елементів та приводить до відставання деяких з них, а також до дефектів функціонування, *по-третьє* може спостерігатися неповна адаптація системи, що розвивається до зовнішніх та внутрішніх умов її існування [25, с. 87-90]. Простіше кажучи то соціальний, культурний, технічний розвиток може часто не встигати за суспільними, духовними або економічними потребами, які нещодавно виникли. Усе це в сукупності й служить конкретним джерелом виникнення негативних явищ, в це число входять також і явище безпритульності неповнолітніх. В Україні проблема безпритульності набуває особливого науково-практичного значення у зв'язку з вкрай негативною динамікою демографічних процесів – депопуляцією, високою смертністю в активних вікових групах, низькою народжуваністю, така ситуація ставить під загрозу не лише економічну, а й геополітичну сталість української держави.

Дитяча безпритульність є явищем так званої «соціальної патології», а наслідки її є дисфункціональними, що завдають шкоди усьому суспільству та й конкретній особистості зокрема. Основними причинами, що сприяють поширенню дитячої бездоглядності та безпритульності є зменшення кількості позашкільних гуртків і секцій, призводить до збільшення кількості правопорушень, випадків злочинної діяльності, яку вчиняють неповнолітні. Дитяча безпритульність призводять до зростання інших загрозливих явищ: збільшення ВІЛ-інфікованих, наркоманія, алкоголізм серед підлітків та молоді, туберкульоз та інші інфекційні захворювання, на жаль на сьогоднішній день Україні відсутня офіційна статистика розповсюдження хвороб серед безпритульних дітей. Поширення означених соціальних явищ провокує у собі очевидну загрозу нормальному розвитку держави, тому що створює необхідні умови для розвитку злочинності, знижує продуктивність праці, підриває моральні основи існування суспільства. Майбутні перспективи розвитку держави безпосередньо залежить від фізичного здоров'я, морального виховання і чисельному відтворенні підростаючого покоління. Тому безпритульність дітей є загрозою для майбутнього країни [26, с. 6-7].

Небезпека безпритульності в першу чергу полягає в тому, що вона сприяє формуванню особистості, яка не буде пристосована до нормального громадянського життя на основі сформованих властивих суспільству цінностей, форм і норм поведінки. Безпритульні діти, залишаючись на самоті, виживають за рахунок коштів, які отримують як правило незаконним шляхом, отож значна частина молодого покоління буде вважати нормою вести злочинний спосіб життя, адже перебування підлітка тривалий час на вулиці практично визначає його життєвий шлях, а це дуже негативно відіб'ється на всьому суспільстві. Існування великої кількості безпритульних неповнолітніх протягом тривалого часу стає чинником, що негативно впливає і на етичний розвиток суспільства: люди починають звикати до вічно голодних, обірваних дітей намагаючись їх не помічати, знаходять спосіб виправдати себе та свою бездіяльність або заспокоюють себе за рахунок дрібної пожертви [27].

Людина, яка перебуває на вулиці набуває специфічних рис поведінки, які є характерними для безпритульних, сприймає норми і цінності, що прийняті цією категорією людей і відрізняються від цінностей, що домінують в суспільстві. В нашій країні більшість громадян негативно відносяться до безпритульних, можливо це негативне ставлення через те, що безпритульні втручаються в публічний простір міст, порушуючи своїм видом і поведінкою моральні норми, які склалися. «Діти вулиці» розглядаються як вуличне співтовариство з особливою субкультурою, правилами поведінки та стратегіями виживання. Важливим аспектом в даному випадку є громадське співпереживання та підтримка, які можуть проявитися в конкретних вчинках: допомога особі, що замерзає на вулиці, наприклад повідомлення про намір неправомірних дій безпритульних осіб або відносно них. Навіть на рівні превентивних заходів, за рахунок взаємопідтримки в суспільстві покращуються механізми висхідної мобільності, але одночасно ростуть вимоги до відповідних інститутів з боку населення, громадських та релігійних організацій, громади в цілому. Важливим моментом є те, що сьогодні в Україні до проблеми безпритульності найчастіше звертаються засоби масової інформації, зачіпають соціально дискомфортні теми, зазвичай подібні матеріали не сприяють формуванню толерантності до осіб соціально виключних груп і, отже, провокують насторожене, негативне, а іноді агресивне ставлення з боку населення. Крім того ЗМІ мають інформувати громадян, щодо діючих програм допомоги безпритульним неповнолітнім, діяльності організації власності, які надають соціальні послуги даній категорії осіб, це головним чином сприятиме формуванню толерантного ставлення населення до проблем безпритульності [28, с. 25-26].

Зміцнення суспільних інститутів та побудова успішного громадського суспільства є можливою лише за умов зменшення негативних проявів соціальних відхилень. Усе попередньо зазначене вимагає необхідність формування принципово нових підходів до розв'язання проблем у сфері

превентивної соціальної роботи щодо безпритульності та бездоглядності молодого покоління.

Висновки до розділу 1

«Діти вулиці» - це бездоглядні та безпритульні діти, які перебувають у несприятливих умовах соціалізації, розвитку, виховання, проживання, що часто є небезпечними для їх життя і здоров'я та потребують соціально-правового захисту. Відомо що поняття «безпритульні», «бездоглядні», «бездомні», «діти, які позбавлені батьківського піклування», «соціальні сироти», «неповнолітні групи ризику» - узагальнюються терміном «діти вулиці». Основними чинниками, що посприяли обрати обирають такий ненадійний та небезпечний спосіб життя, є: жорстоке і байдуже ставлення до неї зі сторони батьків, родини; позбавлення дітей елементарних засобів до існування; асоціальний спосіб життя батьків, рідні тощо. Зважаючи на теперішню ситуацію варто невідкладно впроваджувати у життя сучасного суспільства програми із запобігання виходу на вулиці дітей, сприяння поверненню їх додому і створення усіх необхідних умов для їх повноцінного становлення і розвитку як особистостей. Зміцнення суспільних інститутів та побудова успішного громадського суспільства є можливою лише за умов зменшення негативних проявів соціальних відхилень, формування принципово нових підходів до розв'язання проблем у сфері превентивної соціальної роботи щодо безпритульності та бездоглядності молодого покоління.

Таким чином, явище дитячої бездоглядності та безпритульності не може залишити байдужим жодного свідомого громадянина нашої держави, адже саме фізична і моральна занедбаність дітей є небезпекою для майбутнього здорового та морально-культурного існування нашого суспільства.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ЇХ ПРАВ ТА СВОБОД

2. 1. Соціально-психологічні особливості безпритульних «дітей вулиці»

Вивчаючи поняття «безпритульність» науковці внесли і його сутність перелік умов та характерних рис найближчого оточення в якому знаходиться безпритульна дитина. Вчені вважають, що психологічні та фізіологічні особливості дитячого віку вимагають створення сукупності необхідних матеріальних та духовних умов життя і виховання здорової та успішної дитини. Якщо ж ця сукупність частково або повністю не забезпечується, тоді дитина потрапляє в становище невизначеності, а за цим приходять безпритульність. Зрозуміло, що безпритульність створює чималу небезпеку для дитини, тому що вона формується як особистість, що не буде пристосованою до нормального соціального життя.

Безпритульні діти, залишаючись на самоті, виживають за рахунок коштів що отримують, часто це відбувається незаконним шляхом, тому більшість молодих людей буде вважати за норму вести такий спосіб життя. [30, с. 195].

Людина, яка перебуває на вулиці набуває специфічних рис поведінки, які є характерними для безпритульних, сприймає норми і цінності, що прийняті цією категорією людей і відрізняються від цінностей, що домінують в суспільстві.

Вчений С. Максименко узагальнив результати досліджень щодо явища безпритульності неповнолітніх дітей і спробував зобразити їх соціальний – психологічний портрет: це діти підліткового віку, переважають у цій групі хлопчики, дівчата знаходяться в меншій кількості, всі вони ходили раніше до школи, але часто пропускали заняття, тому неповнолітні особи отримали лише

початковий рівень освіти, через це як мінімум на рік відстають у навчанні від своїх однолітків, в сім'ях безпритульних дітей є наявною девіантна поведінка інших членів родини. Також вчений зазначає, що велика кількість дітей є соціальними сиротами, тобто вони мають батьків до яких мають можливість повернутися, але не хочуть, у когось із них немає батьків або втратили житло і старші члени родини самі є бездомними. Безпритульні діти перебувають у стані значної емоційної напруги. Важливим фактом є те що із благополучних родин, дитина йде на вулицю саме через причину конфліктів в період кризи перехідного віку 12-13 років. Із статистичних даних відомо, що серед неповнолітніх бездоглядних дітей більша їх частина із неблагополучних сімей, але кожна четверта з нормальної сім'ї, а у кожній шостій дитини сім'ї немає взагалі, відомо, що половина безпритульних дітей офіційно проживає в рідних домівках, а кожна четверта у родині друзів чи родичів, кожна десята дитина в інтернатних закладах, однак незважаючи на статистику, більшість цих дітей знаходяться на вулиці: жебракують, бродяжать та не ідентифікують себе із рідною сім'єю [31, с. 55-59].

Вдало відтворив поняття «безпритульність І. Горобець. Згідно його поглядів, безпритульними є діти, які мають власну сім'ю та місце для проживання, проте не є забезпеченими необхідними умовами для свого фізичного та духовного розвитку. Вчений вивчав механізми діяльності державної влади щодо ліквідування дитячої безпритульності в суспільстві та виокремив основні його причини, а саме:

економічні (економічна криза, бідність сімей з дітьми, безробіття або надмірна зайнятість батьків);

соціальні (ослаблення сімейних традицій, криза сім'ї, збільшення розлучень, жорстоке поводження з дітьми);

психологічні (уразливість дитячої психіки, прагнення дитини до незалежності, недоліки виховання);

медичні (поширення алкоголізму, наркоманії, зростання генетично обумовлених психічних захворювань серед дорослого населення та дітей);

правові (не чітко розроблений механізм профілактики дитячої безпритульності та бездоглядності);

педагогічні (негативний мікроклімат у шкільному колективі, незадовільний стан розвитку дитячих позашкільних закладів) [32, с. 379].

Безпритульним дітям притаманна наявність таких характеристик, як: неготовність брати на себе відповідальність за своє життя, неприйняття контролю свого життя, відсутність активної життєвої позиції, сором за власний соціальний статус, страх перед невідомістю, екстернальний локус контролю, виправдання власних вад, звинувачення інших у сформованій життєвій ситуації, усвідомлення відсутності близьких соціальних зв'язків, усвідомлення відсутності навичок спілкування зі звичайними людьми, зниження рівня домагань, відсутність довготривалої життєвої перспективи, низький рівень свідомості життя в цілому.

Характерною рисою для «дітей вулиці» є наявність слабкого здоров'я. Серед захворювань найбільш типовими для них є: шкірні захворювання, паразитарні захворювання, застудні захворювання, розлади у психіці та поведінці, неврози, психози, венеричні захворювання, інфекційні захворювання тощо.

Найбільш поширеними захворювання у бездомних є інфекції дихальних шляхів (26,9%), що може бути пов'язано з впливом холодного і сирого клімату. Друге місце (12, 2%) займають хвороби шкіри: короста - 6,4%, інші шкірні хвороби становлять 5,8%, що може бути обумовлено відсутністю можливості дотримуватися особистої гігієни. На третьому місці за поширеністю розташувалися трофічні виразки і гнійні рани (10,6%), причинами яких можуть виступати переохолодження, невідповідна одяг, також відсутність особистої гігієни та гігієни одягу, аліментарний авітаміноз, незбалансованість

харчування, а часто і взагалі голод, що веде до втрати маси тіла. Загалом, у роботах зарубіжних авторів, присвячених темі здоров'я бездомних людей і причин їх смертності, відзначається, що основною причиною припинення бездомного існування виступає смерть.

Особливу увагу викликає рівень освіти безпритульних та бездоглядних дітей, адже вони досить рідко відвідують школу (в кращому випадку) або й взагалі її не відвідують. Притаманними особливостями щодо освітнього рівня розвитку вуличних дітей є: невідповідність в психічному розвитку (99%), педагогічна запущеність (42%), відрізняються низьким рівнем мотивації до життя (14%), невідповідний рівень самооцінки (9%), затримка розвитку психічних та пізнавальних процесів, а також значно низька концентрація уваги (7%).

Нормою поведінки для бездоглядних та безпритульних дітей є прояви девіантності. Така поведінка є наслідком насильства, жорстокого ставлення, переживання психічних травм, стресів у своїй біологічній сім'ї. На думку фахівців, для дітей що пережили насильство характерні: агресивність (47%), заляканість та страх (40%), відчуття невпевненості, тривожності, низька самооцінка (38%), замкненість (30%), депресивний стан, недовіра (24%), замкнутість (14%), стан емоційної нестабільності (13%).

Дітям, які займаються жебрацтвом та бродяжництвом притаманне споживацьке ставлення, це стосується будь кого, одак при цьому дітям не є властивою щира вдячність. Діти з тривалим досвідом перебування на вулиці, не встидаються свого способу життя, нічого погано вони в цьому не вбачають, вважаю нормою, відповідно до цього не мають докорів сумління через те, що вони жебракують, здійснюють крадіжки чи інші протиправні дії. У способі життя «бездомності» дітей приваблює відчуття свободи, яка передусім проявляється у можливості робити все і дозволене і не дозволене, вживати алкоголь, наркотики, тобто не має ніяких необхідних правил поведінки.

Науковцями було визначено найбільше виражені акцентуації характеру, які виявляються лише у групі підлітків, що належать до категорії «діти вулиці»:

- емотивний тип;
- циклотимний;
- застрягаючий;
- дистимний тип.

Дана враженість акцентуацій характеру у групі підлітків категорії «діти вулиці» засвідчує про наявність пережитих кризових моментів у процесі розвитку особистості та нестабільність емоційного стану. Яскрава вираженість комплексу різних типів акцентуацій характеру надає поведінці підлітків групи ризику неадекватної надмірності в реакціях на зовнішні подразники, призводить до непластичної, ригідної поведінки при недостатній ідентичності. Корекція акцентуацій характеру можлива за умов індивідуального спрямованого виховання та самовиховання або при колекційному психологічному супроводі, підборі індивідуальних психокорекційних програм [34, с. 117-121].

Зв'язок безпритульності та злочинності неповнолітніх був виявлений ще у 20-і роки минулого століття. Відомо, що поведінка людей визначається системою соціальних цінностей та норм, але з огляду зовнішніх та внутрішніх чинників вона може бути спотворена. В цьому випадку її вчинки набувають рис аномативності, яка в своєму розвитку може пройти наступні етапи:

- 1) девіантна поведінка (пияцтво, жебрацтво, бродяжництво);
- 2) деліквентна поведінка (адміністративні, дисциплінарні та інші правопорушення, в тому числі злочини). За ступенем соціальної небезпеки вони

різняться між собою, однак соціальне життя сьогодні демонструє нас зростання та масштабність обох форм анормативної поведінки.

В останні роки визначилася ще одна тривожна тенденція: збільшення чисельності безпритульних дітей викликало зростання злочинності неповнолітніх, причому як її кількісних так і якісних показників. Для неповнолітніх безпритульних характерними є групові форми злочинної діяльності, зокрема частка групових злочинів становить 75%. За офіційними даними досліджень у галузі злочинності безпритульних, у 80% випадків діяльність злочинних угруповань була створена або ровесниками або тими хто старші за віком, і лише 20% – дорослими. В злочинності безпритульних дітей домінують крадіжки, завдання тілесних ушкоджень, хуліганство, вимагання, шахрайство, викрадення транспортних засобів. Відомо, що на безпритульну дитину з надвисокою інтенсивністю діють чинники криміналізації особистості, відбувається швидке залучення до алкоголізації, наркотизації, жебракування тощо.

Безпритульні діти часто стають суб'єктами злочинів, бо відповідний спосіб життя породжує неправомірну поведінку. Неповнолітні, перебуваючи, на вулиці змушені самостійно здобувати гроші на задоволення власних потреб (продукти харчування, одяг, розваги), однак поруч з цим, ще на задоволення негативних звичок (сигарети, алкогольні напої, наркотики). Саме процес здобування грошей часто має соціально-негативний характер, тому що вони жебракують, коять крадіжки, продають викрадене, відбирають гроші у інших дітей – слабших за себе, або навіть погоджуються на статеві стосунки за виплату. Безпритульні діти живуть там де інші не живуть і не можуть жити наприклад на сміттєзвалищах, в каналізаційних трубах, на дахах чи в підвалах, закинутих будівлях тощо. Безпритульні неповнолітні часто змінюють своє місце проживання, за результатами досліджень проведеного Д.О.Назаренко серед головних причин залишення місця проживання дітьми є: складні життєві обставини (54,5%), самовільне систематичне залишення місця проживання

(31,2%), насильство в сім'ї, щодо близьких дитині осіб (10%), насильство в сім'ї безпосередньо щодо дітей (4%). За даними генеральної прокуратури в Україні у 2018 році органами внутрішніх справ було опубліковано 280 випадків вчинення злочинів неповнолітніми, що були залучені дорослими. У складі кожної організованої злочинної групи є неповнолітній, зазвичай це «діти вулиці», що виконують окремі доручення дорослого, наприклад відкрити квартиру, відвернути увагу та багато інших способів. Безпритульними дітьми дуже легко маніпулювати, переконуючи її відсутності кримінальної відповідальності за свої дії та страх перед старшими товаришами. Безпосередньо залучення дитини в жебрацтво, бродяжництво відбувається такими ж самими способами, що і в злочину діяльність, проституцію, вживання спиртних та наркотичних речовин. Дорослі, які залучають «вуличних» дітей до заняття кримінальними справами, як правило мають на меті додаткове збагачення. Це явище набуло масштабного поширення, але воно не повністю відображається в офіційні статистиці, в тому числі з причин неможливості визначити тих самих дорослих, що організовують цю діяльність, або складності доведення їхньої участі в цьому [35, с. 360-367].

Таким чином, безпритульним дітям характерні складнощі в прийнятті амбівалентних почуттів, прагнення розподілити емоції на дві категорії: «хороші» і «погані», екстернальність щодо власного емоційного досвіду, переконаність в тому, що їхній емоційний стан визначаються поведінкою оточуючих людей. Крім того, безпритульним дітям, більшою мірою, може бути властива відчуженість від власних переживань, їх придушення, тенденція забороняти собі будь-який емоційний досвід.

2.2. Законодавче забезпечення соціального захисту прав безпритульних дітей

Україна є членом міжнародного співтовариства тому бере участь у діяльності зі створення сприятливого та перспективного середовища для дітей,

в якому гідний розвиток та захист їх прав забезпечується за допомогою дотримання принципів демократії, рівності, миру, а також соціальної відповідальності та справедливості з безпосереднім урахуванням всіх моральних засад і традиційних цінностей українського суспільства, що є спрямованими на створення міцної сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні. Щодо питання можливих шляхів досягнення цього, то слід згадати про явище побудови громадянського суспільства, адже його основними цілями є: створення громадянської позиції для кожного, формування справедливого та чесного суспільства на всіх рівнях життєдіяльності індивіда (держава, сім'я, школа), безпосереднє відчуття діяльності європейських об'єднань, але із збереженням державних особливостей, забезпечення всіх громадян правом щодо отримання вмінь, знань та навичок, які будуть потрібними їм у житті.

Сукупність економічних, соціальних та організаційних заходів, які направлені на підтримку найбільш вразливих верств населення та здійснюється державою, охоплюється загальним поняттям «соціальний захист». У Конституції України в частині 1 статті 46 закріплене право громадян нашої держави на соціальний захист, що означає для них отримання забезпечення у різних складних життєвих обставинах.

Соціальний захист безпритульних дітей можна розглядати в широкому та вузькому значеннях, головним критерієм розмежування яких є наявність додаткових правових статусів у даних осіб поряд із тим, що вони є безпритульними. Соціальний захист безпритульних дітей у широкому розумінні – це сукупність заходів, які є направлені на підтримку даних осіб, до числа яких входять ті, які не мають житла, придатного на проживання, захист надається представникам даної категорії на загальних умовах, є право на збільшений обсяг захисту, відповідно до особливого статусу даних осіб, згідно з законодавством. У вузькому значенні – це система заходів, відповідно до законодавства надаються всім безпритульним дітям [37, с.12].

У даному дослідженні використовується поняття «соціального захисту» у вузькому значенні, адже досліджується соціальний захист певної категорії населення в даному випадку – безпритульні діти, які опинилися в складні життєвих ситуаціях та не мають змоги самотійно подолати їх або негативний вплив на свою життєдіяльність.

Вперше на законодавчому рівні поняття «безпритульні діти» було закріплене в Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001р. Згідно з ст.1 даного закону до безпритульних дітей відносяться: ті, яких залишили батьки; ті, які з власного бажання покинули сім'ю або дитячі виховні заклади; діти, що не мають фактичного місця проживання. У Законі України «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей» також закріплюється поняття безпритульних дітей – це діти, які не мають можливості фактично проживати в житловому приміщенні, на яке вони мають право, або ті, що за власним бажанням залишили дитячий заклад, де вони виховувались, і не мають фактичного місця проживання, саме це зумовлює їх перебувати на вулиці, в парках, в підвалах, об'єктах незавершеного будівництва та в інших місцях непридатних та непризначених для проживання.

Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей», став головним Законом, що безпосередньо регулює відносини у сфері соціального захисту даної категорії осіб. Закон закріплює правовий статус бездомних осіб та безпритульних дітей, принципи їхнього захисту, систему обліку та реєстрації, запобігання бездомності та безпритульності, реінтеграцію даної категорії та відповідальність за порушення законодавства, також оскарження рішень щодо надання соціальних послуг та фінансування заходів, що спрямовані на соціальний захист. Згідно з ст. 3 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей» соціальний захист цієї суспільної групи здійснюється відповідно до таких принципів, як: принцип законності, принцип демократизму та рівності.

Зрозуміло, що в даному випадку прийняття Закону – це значний крок на шляху впорядкування державної соціальної політики.

Регулюванням відносин у цій сфері займаються такі нормативно-правові акти: Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», наказ Міністерства соціальної політики України від 28.12. 2011 р., №574 «Про деякі питання діяльності центру обліку безпритульних осіб», Типове положення про центр обліку безпритульних осіб, затверджене наказом Міністерства соціальної політики України від 19.04.2011. Відомо, що у ст.7 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей» закріплене коло суб'єктів, безпосереднім обов'язком яких є ведення обліку бездомних та безпритульних дітей, серед яких: органами місцевого самоврядування та місцевими уповноваженими структурами створюються центри обліку на договірних засадах. Виявленням та обліком безпритульних дітей здійснюють служби, що займаються дітьми, це відповідні органи виконавчої служби та органи місцевого самоврядування. [38, с. 20-26].

Здійснюється облік безпритульних згідно до Порядку ведення службами у справах обліку дітей, що потрапили у складні життєві обставини, відповідний документ є затвердженим наказом Міністерства соціальної політики в Україні від 20.01. 2014 р. №27. Головною підставою для переходу дитини на облік є систематичне самовільне залишення нею свого фактичного місця проживання. Безпосередньо виявлення безпритульної дитини здійснюється як на основі звернення самої дитини так і повідомлень громадян, що здійснюють соціальну роботу із дітьми.

Законом Україна «Про соціальні послуги» від 19.06.2006 р. регулюються відносини щодо надання соціальних послуг особам, які їх потребують, в це число входять також і категорія безпритульних дітей. Законом закріпленні основні поняття, серед яких соціальні послуги та складні життєві обставини, зазначені основні принципи надання соціальних послуг, право на їх отримання,

надано перелік прав отримувачів послуг та осіб, які їх надають, визначено організаційно - правові засади, форми надання соціальних послуг. У ст. 17 та ст.18 Закону України «Про охорону дитинства» за дитиною закріплюється право отримувати спадщину житла та іншого майна; забороняється батькам або особам, що їх заміняють без дозволу органів опіки та піклування укладати договори, що підлягають нотаріальному посвідченню, відмовлятися від належних дитині майнових прав та здійснювати поділ майна. Крім цього, Закон України закріплює право безпритульної дитини на утримання державою, такі діти тимчасово знаходяться в центрах соціально-психологічної реабілітації, служб у справах дітей, а також отримують відповідні соціальні послуги [39, с. 19].

Відомо, що Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування» закріплює, що дитина має право на житлове забезпечення по досягненню 18-річного віку. Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12.01.2006 р., який передбачає можливість для громадян без фактично визначеного місця проживання звернутися безпосередньо до органів місцевого самоврядування для того щоб отримати соціальне житло, де в день звернення безпритульний відправляється в тимчасовий притулок для отримання соціальних послуг, проживання. У міжнародних актах та в деяких законах України застосовується термін «особливий соціальний захист», тому що відповідно до статті 20 Конвенції ООН про права дитини 1989 року, дітям, які є позбавлені батьківської опіки гарантується право на особливий соціальний захист.

Особливої уваги слід надати Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження основних напрямів запобігання бездомності до 2017 року». Відомо, що у даному акті закріплюються найважливіші завдання органів виконавчої влади у цій сфері; передбачаються основи для діяльності недержавного сектору; принцип державного регулювання у сфері соціального

захисту даної категорії населення, проблеми які вимагають негайної розв'язки; завдання, які планується виконати у низці напрямів (зокрема: запобігання явища, підвищення рівня функціонування закладів соціального захисту, реінтеграції тощо) та заплановані результати при їх виконанні.

В Основних напрямках запобігання бездомності до 2017 року, що є затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 13.03.2013 р., що державне регулювання у сфері соціального захисту безпритульних дітей здійснюється на основі таких принципів як: конфіденційність, толерантність, гуманізм, соціальна справедливість, рівність поводження та заборона дискримінації, індивідуальний підхід, забезпечення соціальних гарантій, цілеспрямованість та адресність надання соціальних послуг, реалізація державних прав і свобод, обстеження умов життя безпритульних осіб, узгодження дій органів виконавчої влади, громадських об'єднань безпосередньо щодо вирішення питання, що стосується соціального захисту даної категорії населення, забезпечення реінтеграції безпритульних дітей.

Серед універсальних міжнародних актів, дія яких поширюється на більшість країн світу, особливої уваги набули щодо захисту безпритульних дітей акти ООН, до яких належать: Міжнародний біль про права людини, що складається із Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про соціальні, економічні та культурні права. Загальна декларація про права людини від 10.01.1948р. закріплює основні стандарти прав людини, які безперечно стосуються безпритульних дітей, зокрема: право на життя, свободу, особисту недоторканість на достатній рівень життя, який включає їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування. Слід виокремити акти ООН присвячені захисту прав безпритульних дітей як найбільш вразливої групи, такої, що потребує сторонньої підтримки та особливого захисту. 20 листопада 1959 року Генеральною Асамблеєю ООН був прийнята Декларація про права дитини – спеціальний міжнародно-правовий акт, норми якого закріплюють права дитини, в цьому числі і безпритульної.

Основним, є те що в цій Декларації закріплюються найважливіші принципи, зокрема те що дитина має право користуватися благами соціального забезпечення; дитині повинно забезпечуватись право на належній рівень життя, що передбачає належне харчування, житло, медична допомога та розваги; дитині яка є неповноцінною фізично, соціально чи психічно повинна надаватися допомога, що зумовлена її особливостями. В Декларації проголошується, що кожна дитина повинна зростати в піклуванні, бути матеріально забезпеченою з боку родини чи держави. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей закріплює від 30.09.1990р., що діти світу є невинні, вразливі та залежні. У Декларації висвітлюється зобов'язання держав, покращити життя дітей, які перебувають у дуже важких умовах життя, зокрема безпритульних дітей, які не мають дому [40].

Крім цього, відносини соціального захисту безпритульних дітей регулюються численними підзаконними актами, прийнятими на виконання вище перерахованих законів України, серед них: Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Основних напрямів запобігання бездомності до 2017 року» від 13.03. 2013 р., Типовим положенням про центр реінтеграції бездомних осіб, Типовим положенням про будинок нічного перебування, Накази Міністерства соціальної політики « Про деякі питання діяльності центру обліку безпритульних осіб, від 19.02.2009 р., «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам». Зокрема головну увагу потрібно сконцентрувати на Постанові Кабінету Міністерства України «Про затвердження Основних напрямів запобігання бездомності до 2017 року». У даному акті закріплюються найважливіші завдання органів виконавчої влади у цій сфері ; зокрема передбачаються основи для діяльності недержавного сектору, державне регулювання що стосується сфери соціального захисту даної категорії населення, проблеми, які необхідно розв'язати; завдання, які планується

виконати, зокрема запобігання явища безпритульності, підвищення рівня роботи закладів соціального захисту, реінтеграції тощо.

Отже, соціальний захист безпритульних осіб є комплексом організаційних, юридичних, економічних і фінансових заходів, що безпосередньо спрямовані на подолання несприятливих наслідків такого соціального ризику, як відсутність житла з метою повернення зазначених осіб до життя в суспільстві на основі їх права.

Висновки до розділу 2

«Діти вулиці» є досить вразливими і недовірливими. Це пояснюється тим, що діти, особливо в ранньому віці, залежать від своїх батьків або від інших дорослих, які повинні забезпечити все необхідне для їх існування і нормального розвитку. Вразливість і недовірливість «дітей вулиці» є наслідком саме такої залежності. Можна визначити ще такі особливості «дітей на вулиці»: більшість пригнічених вуличних дітей – підліткового віку; хлопчиків на вулиці, приблизно, в два рази більше, ніж дівчаток; серед вуличних дітей зустрічаються діти дошкільного віку; майже половина з них походить із сім'ї з низьким, критичним рівнем добробуту.

Дитяча безпритульність – це соціальне становище окремої дитини, що зумовлене відсутністю у неї можливості на перебування у житловому будинку, квартирі чи іншому приміщенні, яке призначено для її проживання. Безпритульні діти належать до категорії найменш захищених, тобто тих, які не мають можливості забезпечувати себе самостійно, без сторонньої допомоги не можуть змінити своє соціальне існування, задовольнити свої базові потреби. Для них характерні складнощі в прийнятті амбівалентних почуттів, прагнення розподілити емоції на дві категорії: «хороші» і «погані», екстернальність щодо

власного емоційного досвіду, переконаність в тому, що їхній емоційний стан визначаються поведінкою оточуючих людей. Крім того, безпритульним дітям, більшою мірою, може бути властива відчуженість від власних переживань, їх придушення, тенденція забороняти собі будь-який емоційний досвід.

Соціальний захист незахищених дітей в Україні здійснюється на основі законів, положень, міжнародно-правових актів, постанов. Вагомим законодавчим актом, що безпосередньо регулює взаємовідносини у сфері соціально-правового захисту категорії «дітей вулиці» є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування». Крім цього, умови соціального захисту безпритульних дітей регулюються численними підзаконними актами, прийнятими на виконання законів України, а саме: Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Основних напрямів запобігання бездомності до 2017 року» від 13.03. 2013 р., Типовим положенням про центр реінтеграції бездомних осіб, Типовим положенням про будинок нічного перебування, Накази Міністерства соціальної політики « Про деякі питання діяльності центру обліку безпритульних осіб, від 19. 02. 2009 р., «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам». Зокрема, головну увагу потрібно зосередити на Постанові Кабінету Міністерства України «Про затвердження Основних напрямів запобігання бездомності до 2017 року».

На сьогоднішній день перед Україною стоїть завдання сформулювати належне законодавче забезпечення у сфері соціального захисту безпритульних неповнолітніх осіб, яке б повністю відповідало стандартам, що є закріпленими у міжнародно-правових актах ратифікованих Україною та в майбутньому, сприятиме належному рівню соціального захисту даної категорії населення.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТА СПОСОБИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БЕЗПРИТУЛЬНИМИ ДІТЬМИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

3. 1. Сутність практики соціальної роботи із безпритульними дітьми

«Діти вулиці» це категорія неповнолітніх дітей, які в силу певних обставин, потрапили на вулицю і знаходяться в складній життєвій ситуації. Характерною і звичною для них ознакою є неодноразове перебування на вулиці впродовж значної частини доби без впливу дорослих, що головним чином може супроводжуватись загрозою для їх життя і здоров'я. Науковці безпосередньо відзначають, що безпритульність, в першу чергу, відзначається порушенням міжособистісних відносин у сім'ї, беззмістовним проведенням вільного часу, а також приналежність до асоціальних референтних груп.

Основним напрямом роботи соціального працівника із категорією безпритульних та бездоглядних дітей є проведення профілактичних заходів, що зорієнтовані на попередження появи категорії «дітей вулиці», ця робота включає в себе: діагностику сімейної та шкільної ситуації, визначення близького соціального оточення дитини, вивчення її соціально-психологічного стану. Відповідно із отриманими даними здійснюється розробка плану роботи із сім'єю дитини, визначаються головні напрямки роботи. Також соціальний працівник із відповідними службами у співпраці здійснює соціально-психологічне та соціально-правове консультування сім'ї, це дозволить їм усвідомити та дасть змогу захистити свої права безпосередньо у взаєминах із соціальним середовищем [41, с. 60-65]. Щоб надати допомогу дитині та не допустити виходу її на вулицю, соціальний працівник зобов'язаний компетентно проникнути в сутність її проблеми, а також її сім'ї для того, щоб заздалегідь зрозуміти та виправити дану ситуацію. Адже легше попередити і стримати дитину від цих дій, аніж пізніше лікувати, здійснювати реабілітаційні заходи та перевиховання дитини.

У роботі із категорією безпритульних та бездоглядних дітей соціальний працівник використовує два основоположних принципи:

- принцип дотримання інтересів дитини, це означає що коли виникає конфлікт інтересів дорослих осіб та дітей, він завжди стоїть на стороні дитини.

- принцип добровільності, тобто фахівець перед тим як почати виконувати свою роботу, повинен встановити вербальний контакт з дитиною і таким чином отримати дозвіл на співпрацю з нею, тому що повернення дитини в сім'ю неможливе без її бажання [42, с. 40-45].

Науковці виокремлюють п'ять основних напрямів роботи фахівців соціальної сфери із безпритульними «дітьми вулиці». У першому напрямі йде мова про етап, коли дитина знаходиться на стадіях роздумів щодо можливого варіанту - вихід на вулицю. Своєчасною допомогою тут є проведення соціально – профілактичної роботи із дитиною. Ця робота повинна стосуватися вирішення проблем із батьками та школою та пропозиціями проведення вільного часу дитини, тобто залученням її до різних видів позашкільної діяльності. На цьому етапі потрібно зробити все можливе, тільки щоб дитина не розглядала вихід на вулицю як потенційних варіант для вирішення своїх життєвих проблем.

У другому напрямі здійснюється допомога у поверненні дитини з вулиці додому, він відповідає стадіям «дії та післядії». Дитина знаходиться на вулиці, та не збирається повертатися додому, соціальний працівник повинен здійснити всі можливі дії, які повинні спрямовуватися на виникнення в неї бажання покинути вуличний спосіб проживання. Досягнути цього можна через варіант виявлення та вирішення всіх проблем дитини, а вони частіше за все безпосередньо пов'язані із сім'єю дитини, школою чи ровесниками [43, с. 18-22].

У третьому напрямі відбувається подолання невизначеності. Дитина перебуває на стадії індиферентного стану, тобто живе на вулиці і не розглядає інших варіантів щодо зміни свого способу життя. На цьому етапі головною ціллю соціального працівника повинно бути спонукання дитини – задуматися

про своє майбутнє життя. Тобто потрібно подолати стан байдужості та повернути бажання до нормального соціального життя. Звичайно досвід роботи із дітьми вулиці свідчить про те, що вони дійсно не задумуються про зміну обстановки тому, що не бачать виходу із ситуації яка склалась. Для того, щоб у дитини виникло бажання щось змінити, її потрібно надати реальну можливість зробити це, наприклад помістити дитину у притулок, де зрозуміють та підтримають, або ж варіант самостійного життя (працевлаштування, надання житла) . На жаль можливість повернутися в сім'ю є набагато рідшою тому, що як правило сімейні стосунки до цього часу вже є повністю зруйновані.

Наступний етап відбувається на стадіях роздумів і підготовки. На цьому етапі відбувається активне спілкування «дітей вулиці» із соціальним працівником, тому що вони хочуть змінити спосіб власного життя. Діти здебільшого звертаються за допомогою до соціально-психологічних реабілітаційних центрів, соціальних служб для молоді, соціальних центрів обслуговування. Основною метою соціального працівника є повернення безпритульної дитини до нормального суспільного життя.

Заключним етап роботи є соціальний супровід дитини. Здійснюється соціальним працівником в момент повернення дитини в сім'ю або в інтернатну установу, коли вона починає вести самостійне життя.

Діти в яких повною мірою є відсутній контроль зі сторони батьків та школи щодо поведінки, навчання, розвитку та виховання зі сторони батьків та школи, починають займатися бродяжництвом, стають об'єктами кримінальних структур, починають вести антисоціальний спосіб життя [44].

Соціальна робота передбачає роботу не лише із безпритульними дітьми але й співробітництво з усіма членами сім'ї, при цьому застосовують метод сімейно-терапевтичного мислення і поведіння, що належним чином співвідносяться із ситуацією яка виникла. Соціальний працівник, перш за все, займається питаннями від яких дитина страждає найбільше, важливим моментом є те, що люди близького соціального оточення дитини повинні також усвідомлювати цю проблему. У роботі часто використовують метод

«сімейної терапії» та «сімейних конференцій», сутність методів є в окресленні кола проблем у сім'ї та обговорення їх між членами родини, безпосереднім результатом може бути відновлення контактів між членами родини, це дасть можливість дитині повернутися в сім'ю.

Щодо питання відносин між соціальним працівником та певною категорією дітей, які повинні бути не тільки довірливого характеру, для того щоб була можливість обговорити проблему, що часто носить інтимний характер, але й ділового, тобто такими, щоб фахівець зміг висловити свою точку зору, з якою підопічний може і не погоджуватись. Практичні дії фахівця частково повинні носити науковий характер, щоб дитина змогла здобувати досвід позитивних наслухувань і дій. [45, с. 30-46]

Соціально-педагогічна робота із безпритульними дітьми включає в себе 5 етапів, які в залежності від особливостей кризової сім'ї можуть переходити один в інший. *Першим етапом* є знайомство із дитиною та встановлення безпосереднього контакту. Здійснюється з'ясування взаємних очікувань та визначаються головні цілі роботи. На цій фазі формується основа для успішного взаєморозуміння та співробітництва - заснування довірливих відносин.

Психосоціальна діагностика виступає другим етапом. Тут здійснюється виокремлення проблем безпритульної дитини, та пошук ресурсів для їх вирішення.

Інтервенція – третя фаза. На цьому етапі проводиться основна робота щодо досягнення головної цілі. У ході розвитку ситуації попередні основні методи роботи можуть змінюватись.

На четвертій фазі очікується *закінчення роботи*. Відбувається підготовка безпритульної дитини до завершення надання допомоги зі сторони соціального працівника. Здійснюється перевірка сім'ї, якщо вона є стабільною тоді можна повертати дитину додому, якщо ні влаштувати її до відповідного закладу для подальшого перебування.

Основна робота соціального працівника , що є затвердженою у п'яті фази, це – додаткова допомога. Тобто у кризових або проблемних ситуаціях безпосередньо дитина або її сім'я мають можливість звернутися за допомогою до соціальної служби. Також кризові сім'ї можуть брати участь або просто бути присутніми на різних лекціях, чи іншого роду заходах, які мають можливість допомогти їм. [46, с.115-120].

Таким чином, соціально-педагогічна допомога безпритульній дитині є процесом, що зорієнтований на проблемі конкретної дитини. Якщо соціальний працівник та безпритульна дитина разом, у спільній діяльності, досягли поставлених на початку їх співпраці цілей, тоді постає питання про завершення їх спільної діяльності.

Суб'єктами у здійсненні соціальної роботи із категорією безпритульних дітей виступають: служби у справах неповнолітніх, центри соціального обслуговування кризових сімей, центри соціальних служб для молоді та сім'ї, інтернати, кримінальна поліція по справах неповнолітніх дітей, громадські та благодійні організації.

Управління у справах сім'ї та молоді займається в першу чергу координацією соціальних працівників у сфері профілактичної роботи з безпритульними та бездоглядними дітьми. Здійснює різні заходи що носять гуманітарну спрямованість.

Служби у справах неповнолітніх дітей їх працівники розроблять план здійснення заходів, які створюються для запобігання безпритульності. Ведуть нагляд за безпритульними та бездоглядними дітьми, що знаходяться у спеціалізованих закладах, здійснюють контроль щодо умов утримання та виховання неповнолітніх осіб. Разом із організаціями займаються створення притулків для «дітей вулиці» , допомагають у здійсненні медико-соціальної реабілітації безпритульних дітей. [47, с. 1-3].

Центри соціальних служб для молоді у роботі із категорією безпритульних та бездоглядних дітей використовують практичну вуличну соціальну роботу. Спільно із працівниками з поліції, які є уповноваженими у

справах неповнолітніх осіб проводять рейди, що створені для виявлення та затримання дітей, які замаються бродяжництвом та жебрацтвом. ЦССМ здійснюють соціально-реабілітаційні заходи що спрямовані на відновлення життєвих функцій у неповнолітніх безпритульних осіб.

Інтернатні заклади зобов'язані забезпечити комфортні та сприятливі умови для проживання та соціалізації дитини.

Щодо роботи громадських та благодійних організацій вони у своїй практиці здійснюють гуманітарну допомогу, спеціалістами здійснюється психологічне та юридичне консультування, виховна та просвітницька робота. [49, с. 47].

В Україні як і усьому світі почали активно створюватися та розвиватися, а також впроваджуватися у практику різні інноваційні форми роботи із безпритульними та бездоглядними дітьми. Однією із нових технологій соціальної роботи є вулична соціальна робота – це різновид допомоги безпритульним дітям, який виконується безпосередньо на місці перебування цільової групи, спосіб встановлення та підтримки контакту із цільовою групою та групою фахівців, що є потенційно зацікавленою у послугах, які надаються.

Вулична соціальна робота передбачає надання послуг консультування, інформування, зниження рівня шкоди негативного вуличного впливу безпосередньо на самій вулиці якнайближче до представників загрозливих груп. Головними завданнями вуличної соціальної роботи є:

- пошук та виявлення груп дітей, які потребують допомоги;
- встановлення безпосереднього контакту із безпритульними та бездоглядними дітьми у місці їх фактичного перебування;
- надання консультацій на вулиці;
- займається мотивацією дітей до зміни свого способу життя на краще;
- здійснює спрямування дітей для отримання допомоги у відповідних державних службах та організаціях.

Безпосередньо суб'єктами вуличної соціальної роботи здійснюється: знайомство із уразливими дітьми на вулиці, надання дітям предметів першої

необхідності, здійснюють із ними бесіди, розпитуючи, про життя та їх основні проблеми, надають їм інформацію про те, куди вони зможуть звернутися в разі необхідності для отримання допомоги. В загальному формат вуличної соціальної роботи є досить важким, тому що потребує високого рівня довіри між спеціалістами та дітьми, важливо щоб діти побачили в них друзів до яких можна звернутися за допомогою.

Найбільше ефективною вулична соціальна робота є в тому випадку, коли її здійснює міждисциплінарна група фахівців, тому що вони взаємодоповнюють один одного в ході виконання встановлених цілей. У міждисциплінарній групі фахівців кожен із них є кваліфікаційним спеціалістом у своїй галузі, тому інші можуть звернутися до нього за достовірною інформацією, яка потрібна в ході роботи. Отож, міждисциплінарна команда фахівців дозволяє різносторонній розгляд проблеми, а значить ефективніше її рішення.

Проблема безпритульності є досить масштабною проблемою в сучасній Україні вже багато років. Проте державна влада намагається не звертати суттєвої уваги на дане антисоціальне явище. Тільки з виходом закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей» та впровадженням його у дію почали створюватися деякі заходи для попередження виникнення цього явища. На сьогодні, на жаль, державна влада не вважає організацію допомоги безпритульним та бездоглядним дітям перспективним напрямом соціальної політики [50].

Проблема дитячої безпритульності у нашій державі вирішується не на належному рівні і про це, в першу чергу, засвідчує статистика перебування дітей на вулиці. Варто зосередити більше уваги зі сторони державних структур, вчених та науковців щодо вирішення даної проблеми. Ґрунтовною ідеєю було б заснування інформатизованого банку даних про кожну дитину, це дало б змогу контролювати соціальне становище кожної дитини, отримання нею належної освіти, який стан здоров'я, а у разі необхідності надання своєчасної медичної допомоги. Також важливою структурною складовою виступає сім'я слід

приділяти увагу соціальній, моральній, матеріальній позиції сім'ї, варто пропагувати здоровий та гуманний спосіб життя здійснюючи відповідні заходи.

Отож, основною метою роботи соціального працівника із категорією безпритульних та бездоглядних дітей є повернення в них відчуття довіри до суспільства, забезпечивши всі необхідні умови для виховання та розвитку та створивши атмосферу особливої довіри та турботи.

3.2. Шляхи подолання проблеми дитячої безпритульності і бездоглядності у сучасному українському суспільстві

Сучасний стан дитячої безпритульності та бездоглядності в Україні надає право стверджувати, що на державному рівні не вдається вжити ефективних заходів щодо попередження такого негативного явища як «дитяча безпритульність», держава і досі не створила відповідних управлінських механізмів протидії йому. В сьогоднішніх умовах несприятливої економічної ситуації, коли відбувається криза інституту сім'ї, важливого значення набувають превентивні державні заходи щодо профілактики дитячої бездоглядності та безпритульності. Теоретичні та практичні пошуки досліджуваної проблеми свідчать про існування гострих суперечностей між задекларованою політикою держави в українських законодавчих документах та недостатньою кількістю практичних механізмів для її реалізації, саме тому і є важливим вивчення теоретичних засад профілактичної діяльності щодо явища дитячої безпритульності та бездоглядності.

Досвід європейських країн яскраво засвідчує, що успішну результативність державної політики щодо протидії дитячій безпритульності, перш за все залежить від якісної та результативної профілактично-попереджувальної роботи із вразливими категоріями дітей та їх сім'ями. Більшість дітей в Україні, які позбавленні батьківського піклування, не є біологічними сиротами, а втратили своїх батьків саме через соціальні причини,

тому дуже важливою умовою ефективної державної політики є спрямованість на попередження виникнення проблеми, що можуть призвести до розлучення дітей із своїми батьками [51].

В законі України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» переконливо йдеться мова про необхідність пошуку та вироблення нових механізмів протидії дитячій бездоглядності та безпритульності. Проте, одночасно із цим аналіз законодавчої бази та дослідження практики протидії безпритульності та бездоглядності дітей доводить, що в Україні не в повній мірі здійснюються заходи щодо профілактики цього антисоціального явища.

В нашій державі ефективними заходами щодо протидії дитячій безпритульності та бездоглядності вважаються щомісячні профілактичні рейди «Діти вулиці» та «Вокзал», які проводяться спільно соціальними службами та кримінальною поліцією у справах дітей, однак на сьогодні у законодавстві України немає жодного нормативно-правового документу, щоб регламентував проведення зазначених рейдів. Крім того під терміном «профілактика» розуміються заходи, що запобігають виникненню та поширенню чого-небудь, тому в даному випадку про профілактику не може йти мова тому, що зазначені діти вже перебувають у складних життєвих ситуаціях.

Науковці під терміном «профілактика» розуміють цілеспрямоване та свідоме втручання в процес з конкретною метою. Згідно із Законом України «Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей» профілактика безпритульності – це низка заходів, що спрямовані на ліквідацію правових, соціальних та інших першопричин виникнення безпритульності та бездоглядності, їх превенції. Науковці зазначають, що профілактика дитячої безпритульності – це особливий вид соціального управління, який створений для недопущення переходу дітей у стан безпритульності та бездоглядності, його основна мета полягає в розробленні та здійсненні спеціальних заходів для застереження дітей від антисоціального явища [52].

Безпосередньо безпритульних дітей та їх родин стосується третинна профілактика, головною ціллю є вчасне виявлення та реабілітація безпритульних та бездоглядних дітей. Суб'єктами профілактики дитячої безпритульності виступають: державні органи та установи (служби у справах дітей, кримінальна поліція у справах дітей, органи освіти та охорони здоров'я), органи місцевого самоврядування та громадські організації. Об'єктами є: сім'ї, які потрапити в скрутні життєві обставини, батьки, які мають намір відмовитися від своїх дітей, бездоглядні та безпритульні вуличні діти, батьки або особи, що їх замінюють.

Технологія соціальної роботи з безпритульними «дітьми вулиці» передбачає наступні методи:

1. Соціальна діагностика (процес дослідження бездомності з метою з'ясування причин, а також з'ясування особливостей кожної окремої особистості бездомного);

2. Соціальна реабілітація (процес відновлення бездомного в правах, соціальний статус, шляхом відновлення документів, а також трудова реабілітація);

3. Психологічне консультування (надання соціальної допомоги шляхом цілеспрямованого, інформаційного впливу на бездомного з приводу подолання його життєвих проблем);

4. Соціально-медична допомога (лікування алкоголізму, хронічних захворювань, сприяння в отримання групи інвалідності);

5. Соціальна профілактика (сукупність заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію причин, що викликають виникнення бездомності як асоціального явища).

Основними завданнями профілактики дитячої безпритульності та бездоглядності є:

- розпізнавання головних чинників появи безпритульних та бездоглядних дітей, групи ризику, виховного потенціалу соціального середовища, можливості суб'єктів, а також стан та результати діяльності;

- прогнозування впливу на поведінку дитини результатів впроваджених профілактичних дій;

- консультування дітей, батьків або осіб які їх замінюють, вчителів а також інших суб'єктів щодо питань профілактики дитячої безпритульності та бездоглядності;

- інформування про охорону та захист основних права та обов'язків, дитини; створення системи заходів щодо профілактики дитячої безпритульності, здійснення контролю, моніторингу і оцінки їх діяльності;

- сприяння формуванню толерантного ставлення до «дітей вулиці», сприяння пробудженню мотивації дітей до звернення за допомогою у відповідні служби, формування відповідального ставлення до власної поведінки, правова активність;

- вивчення та поширення закордонного досвіду роботи з питань профілактики дитячої безпритульності та бездоглядності.

Науковці визначають основні завданнями суб'єктів профілактичної роботи із питань дитячої безпритульності та бездоглядності:

1) Служби у справах дітей:

- створення та здійснення заходів щодо захисту прав та свобод, а також законних інтересів дітей;

- ведення контролю за дотриманням розважальними закладами, ігровими залами, комп'ютерними клубами нормативно-правових актів на рахунок порядку відвідування їх неповнолітніми дітьми, заборона продажу алкоголю та наркотичних речовин, пропаганди проституції, насилля, жорстокості;

- робити обстеження сімей, що знаходяться в складних життєвих обставинах;

- за потреби здійснювати тимчасове вилучення дитини із сім'ї без позбавлення батьківських прав для проведення обов'язкової роботи із батьками, спрямованої на повернення дитини у сім'ю;

- здійснювати превентивну роботу із біологічними батьками дитини, що буде спрямована на підтримку та зміцнення сімейних стосунків для повернення дитини у біологічну сім'ю, та поновлення права батьківства;

- проводити роботу із батьками, опікунами та піклувальниками над усуненням причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, та їх безпритульності;

- розробка та запровадження методик вуличної соціальної роботи з безпритульними дітьми, а також вилучення їх із вулиці;

- запровадження методик індивідуальної роботи із вилученими безпритульними та бездоглядними дітьми.

2) Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

- безпосередньо виявляти жінок, які мають намір відмовитися від новонародженої дитини, та надавати їм адресну допомогу;

- вести облік та надавати соціальну допомогу сім'ям, що опинилися в складних життєвих обставинах.

3) Центри соціально-психологічної реабілітації дітей передбачають у своїй діяльності:

- надання комплексно медичної, соціальної, психологічної, педагогічної, правової та інших видів допомоги безпритульним дітям, які опинилися в складних життєвих умовах;

- проведення соціально-психологічної і педагогічної корекції з урахуванням Індивідуальних потреб кожної дитини.

4) Притулки для дітей:

- надавати тимчасовий притулок дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах, залишили навчання та є позбавлені батьківського виховання;

- надання належних житлово-побутових та психолого-педагогічних умов, для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, давати їм можливість для навчання, праці та активного саморозвитку.

5) Органи та заклади охорони здоров'я:

- надання інформаційних повідомлень центрам служби для сім'ї, дітей та молоді про знаходження дітей в складних життєвих ситуаціях.

6) Органи і заклад освіти:

- надавати соціальним службам інформаційні дані з приводу сімей чи дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах;

- надавати службам у справах дітей необхідну інформацію про створення умов для навчання дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, а також ті, що влаштовані в прийомні сім'ї або будинки сімейного типу.

7) Кримінальна поліція по справах неповнолітніх:

- здійснення роботи, що пов'язана із запобіганням правопорушень неповнолітніх дітей, правове виховання дітей;

- пошук дітей, що залишили сім'ї, навчально-виховні заклади та спеціалізовані установи для дітей;

- викриття дорослих осіб, що втягують неповнолітніх дітей у злочинну діяльність, заняттям проституцією, пияцтвом, наркоманією та жебрацтвом;

- надання відомостей службам у справах дітей щодо дітей, які у віці до 16 років самовільно та систематично покидають сім'ю та навчально-виховні заклади.

8) Органи і заклади культури та спорту:

- створення та запровадження проведення заходів, де б дітей залучали до культурної спадщини та занять фізичною культурою і спортом;
- створення заходів щодо розвитку творчих здібностей неповнолітніх дітей, організація проведення їх змістовного дозвілля.

10) Органи праці та соціального захисту населення:

- забезпечення своєчасної виплати всіх видів державної допомоги сім'ям із дітьми, що потрапили в складні життєві обставини.

Профілактика дитячої безпритульності є надважливим видом державно-управлінської діяльності, який повинен забезпечити недопущення переходу дітей в стан безпритульності та бездоглядності, в його роботу входить також розроблення та здійснення спеціальних заходів щодо виявлення та усунення цього явища. Профілактика безпритульності буде в рази результативнішою, якщо буде проводиться на ранніх термінах, а не після того коли виникла вже реальна загроза фізичному та психічному здоров'ю дитини [53, с. 44].

На організаційно-управлінському рівні нашої держави рекомендовано здійснити такі заходи, які б ліквідували і не допустили б в майбутньому збільшенню масштабів дитячої безпритульності, а саме:

- зробити можливим відновлення діяльності комісій по справах неповнолітніх у всій державній владі до Кабінету Міністрів України включно, які безпосередньо будуть приймати рішення стосовно дитячої бездоглядності та безпритульності, профілактикою проявів девіантної поведінки, соціальною реабілітацією дітей;
- здійснити посилену координацію дій центральних органів державної влади, до основних повноважень яких входить захист неповнолітніх дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах;

- сформувати пропозиції з удосконалення законодавства з питань профілактики та реабілітації дитячої безпритульності;
- погодити взаємодію різних відомств для розв'язання проблеми безпритульності і розробити чітко прописані функціональні обов'язки кожної з державних установ з метою між секторального співробітництва;
- вивчити та розробити головні технології управлінського між секторального менеджменту з питань профілактики дитячої безпритульності та організації підготовки спеціалістів в цій сфері;
- збільшити поінформованість громадського суспільства про сучасні тенденції у сфері профілактики дитячої безпритульності, зокрема серед фахівців сфери освіти та батьків;
- підкріпити між секторальне партнерство державної влади, наукових установ, позашкільних та загальноосвітніх закладів освіти, громадських організацій для безпосереднього запобігання явищу дитячої бездоглядності;
- заснувати систему підтримки авторських проектів реалізації програм профілактики дитячої безпритульності.

На науково-методичному рівні:

- впроваджувати та підтримувати світовий досвід та передовий вітчизняний щодо профілактики дитячої безпритульності;
- за можливості активізувати роботу психологічних центрів для виявлення дітей із ризиком де соціалізації ще на початковій стадії та надання їм негайної допомоги;
- соціально-психологічні служби повинні бути ініціаторами з питань осучаснення психологічної та педагогічної просвіти батьків для підвищення виховної функції в сім'ї;

- сприяти співробітництву загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних закладів із громадськими організаціями та створення умов для ефективної профілактики дитячої безпритульності;

- здійснювати науково-методичне забезпечення підготовки фахівців для роботи у сфері дитячої безпритульності та бездоглядності та профілактики правопорушень і злочинності серед неповнолітніх осіб;

- сприяти позитивному мікроклімату у школі через забезпечення діалогічності як психосоціального механізму переходу на новий рівень спілкування між учителем та учнем;

- розробити та запроваджувати в системі освіти нові підходи до навчально-виховної діяльності дітей, завдяки яким у них формуватиметься моральна культура та утверджуватиметься почуття власної гідності [54, с.48].

Дуже потрібними є кардинальні зміни в діяльності соціальних інститутів держави для профілактики та подолання деструктивних впливів на дітей антисоціального середовища. Безпосередньо школа має великі переваги над іншими суб'єктами виховання завдяки тривалому терміну впливу на дитину, виховній програмі, що заснована на цінностях та традиціях навчального закладу. Отже, необхідно спроектувати та реалізовувати виховну систему в навчальному закладі за таким напрямком, щоб дитині було комфортно навчатися, створити превентивний навчальний простір, який був би дружнім для дітей та запобігав би негативним проявам їх поведінки в майбутньому.

Дана модель дозволяє зробити відбір найефективніших форм і методів з численних існуючих в роботі з безпритульними дітьми і систематизувати їх для успішного вирішення як кожного окремого випадку, так і всієї проблеми в цілому.

Отже, проблема дитячої безпритульності та бездоглядності потребує комплексного вирішення, оперативного реагування на кожний факт виявлення дитини, яка залишилася без догляду і місця проживання. Запровадження нових

механізмів реагування надасть можливість масштабно залучити наше суспільство до вирішення проблеми і для допомоги безпритульним дітям, виховання активної життєвої позиції громадян, яким небайдужа доля дітей, які опинилися проти своєї волі на вулиці і стали непотрібними для своїх батьків та рідних.

3. 3. Особливості превентивної соціальної роботи з «дітьми вулиці» у центрах соціально-психологічної реабілітації

В Україні створено мережу закладів державного соціального захисту, що перебувають у сфері управління служб по справах неповнолітніх дітей, засновані вони для надання допомоги безпритульним та бездоглядним дітям, що мають досвід перебування на вулиці, це – притулки для дітей та центри соціально-психологічної реабілітації, їх дії спрямовані на тимчасове влаштування дітей та соціально-психологічну реабілітацію дітей [55].

Притулок для дітей – це соціальна установа державного типу, що створена для тимчасового перебування безпритульних та бездоглядних вуличних дітей віком від 3 до 18 років. Вони можуть знаходитися там безпосередньо протягом певного проміжку часу, необхідного для їх подальшого влаштування, проте не більше як 90 діб.

Центри соціально-психологічної реабілітації для дітей – це державні заклади соціального захисту, які створюються з метою тривалого перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися в складних життєвих ситуаціях, також для надання їм комплексної соціальної, психологічної, медичної, педагогічної, правової та інших видів допомоги. Такі діти можуть знаходитися в центрах для реабілітації, якщо стаціонарне перебування тоді не більше 9 місяців, а якщо денне тоді 12 місяців загалом. За даними статистичної інформації більша частина дітей, які перебувають або перебували в центрах для соціально-психологічної реабілітації були вилучені із вулиці під час

проведення вуличних профілактичних рейдів, та соціальними працівниками у справах дійте із сімей. Безпосередньо в центри для реабілітації діти попадають після обстеження умов проживання сім'ї або після особистого звернення батьків, сім'ї яких перебувають в складних життєвих обставинах [56,с. 42-46].

Головними завданнями притулків для дітей є: забезпечення належних житлово-побутових та психолого-педагогічних умов, для створення нормальної життєдіяльності дитини, надання їй можливості для навчання та проведення змістовного дозвілля.

Основними завданнями, що покладені в основу роботи центрів соціально-психологічної реабілітації є :

- надати безпритульним дітям комплексну допомогу, а конкретніше соціальну, психологічну, педагогічну, медичної та правової видів допомоги;
- проводити психолого-педагогічну корекцію із врахування індивідуальних потреб кожної дитини;
- сприяти розвитку в безпритульних дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки;
- займатися трудовою адаптацією дітей із врахуванням їх особистих інтересів і можливостей;
- створення рекомендованого плану роботи із питань соціально-психологічної адаптації дітей для педагогічних та соціальних працівників і батьків.

Основними напрямками роботи притулків для дітей є:

- 1) перевірка особи дитини, місця її проживання, відомості про батьків або законних осіб, що їх замінюють;
- 2) обґрунтування та усунення причин перебування дитини без батьківського догляду;

- 3) соціально-психологічна реабілітація дитини;
- 4) реалізовувати заходи щодо захисту прав та інтересів дитини;
- 5) надавати допомогу органам опіки в подальшому влаштуванні дитини та створення належних умов для життєдіяльності дітей у навчальних закладах та в сім'ї [57, с. 31-34].

Діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації здійснюється в наступних напрямках:

- 1) діагностування психічного та фізичного здоров'я дитини;
- 2) надання соціально-психологічної допомоги дитині;
- 3) ознайомлення із місцем проживання батьків дитини, або осіб які їх замінюють;
- 4) проведення заходів щодо захисту прав та інтересів дитини;
- 5) сприяння наданню телефонних консультацій із соціальних, психологічних, педагогічних, правових та інших питань, що стосуються життєдіяльності дітей через службу «Телефон довіри для дітей».

Діти, які перебувають у притулках та і центрах стаціонарного знаходження навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах, що знаходяться неподалік, або ж за індивідуально створеними програмами, також всі вихованці оздоровлюються.

В центрах соціально-психологічної реабілітації, групи тривалого перебування формуються із дітей, що потребують тривалої соціально-психологічної реабілітації, а групи денного перебування формуються із тих дітей, що проживають у сім'ях і потребують соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги.

Однією із головних технологій надання допомоги дітям у центрі соціально-психологічної реабілітації є : технологія ведення випадку – це такий метод допомоги, у межах якого спеціаліст здійснює аналіз потреб клієнта, а потім організовує, координує та домагається надання, займається відслідковуванням отримання й оцінює ефективність наданих послуг, що мають головним чином покращити життя клієнта. Ця технологія повинна відбуватися на довірливих та шанобливих відносинах між фахівцем та особою, якій потрібна допомога, з метою розв'язати складну життєву ситуацію. Фахівці соціальної сфери , що замагаються такими випадками повинні вести роботу не тільки із безпосередньо особою, що знаходиться в складних життєвих обставинах але й із його соціальними оточенням, тобто батьками дитини. Застосовуючи цю технологію можна не лише надати первинну кризову допомогу дитині, але й зробити вагомі кроки до її довготривалої реабілітації та адаптації. Етапи технології ведення випадку: встановлюється контакт із дитиною, далі здійснюється первинна оцінка стану і потреб дитини у цьому числі також і виявлення жорстокого поводження із дитиною чи насилля над нею, далі проводиться поглиблена психосоціальна оцінка, прогнозування та план роботи із дитиною, надання допомоги дитині, організація та проведення різних заходів та їх координація, пізніше здійснюється моніторинг процесу надання комплексної допомоги дитині та моніторинг ефективності втручання та закриття випадку. Відповідно випадок закривають, якщо виконано всі завдання, звичайно, що в ідеалі закриття випадку означає, що дитина пододала кризову ситуацію та повертається в сім'ю своїх батьків чи була влаштована в одну із сімейних форм виховання [58, с.40].

Процес соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх бездоглядних та безпритульних дітей здійснюється завдяки реалізації комплексного підходу:

- відбувається психолого-педагогічна реабілітація внутрішнього простору дитини, проведення психолого-педагогічної роботи із дитиною, її соціально-психологічна підтримка;

- соціально-психологічна реабілітація зовнішнього простору дитини, тобто її соціального середовища – біологічної сім'ї, опікунів чи прийомних батьків.

Тобто відповідно до зазначеної схеми допомога повинна надаватися як дитині так і паралельно її близькому соціальному оточенню.

У закладах соціального захисту ефективність допомоги дітям збільшується за умови реалізації командної роботи фахівців, тобто психологів, дефектологів, логопедів, психіатрів, лікарів, педагогів, соціальних педагогів та працівників, вихователів та інших. Це забезпечує можливість побачити проблему більш ширше та вирішити її комплексно. Після закінчення проведення психолого-педагогічної корекції вихованців притулків та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей здебільшого повертають у сім'ї їх батьків чи законних опікунів, або ж влаштовують у інтернатні заклади, також можуть передати під опіку чи піклування та влаштовують у прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу. Часто трапляються випадки, коли дитина не може повернутися додому через те, що немає належних умов проживання та виховання, тоді влаштуванням дітей займаються відповідні державні служби. Також за потреби діти можуть для подальшої реабілітації відправлятися до центрів соціально-психологічної реабілітації [59].

Слід зазначити, що об'єднуючим аспектом в діяльності притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей є не лише надання соціально-педагогічної реабілітації і соціально-психологічної допомоги дітям, але й вирішення питання щодо подальшого влаштування їх життєдіяльності. Також існує багато відмінностей в їхній роботі, наприклад: термін перебування дитини, проведення соціально-реабілітаційної роботи та категорії, що перебувають у цих закладах.

Отже, за результатами аналізу викладеного матеріалу, слід сформулювати наступні рекомендації:

1. На законодавчому рівні створити електронну базу даних про дітей-сиріт та дітей позбавлених піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та громадян України, які виявляють бажання взяти їх на виховання.

2. Створення умов із забезпечення інформаційної підтримки громадян щодо вирішення актуальних питань соціального захисту дітей з проблемних сімей, поширення нових форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

3. Покращення співпраці місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо соціально-правового захисту бездоглядних та безпритульних дітей, неповнолітніх, які схильні до вчинення протиправних дій, які не навчаються, скоїли правопорушення, проживають у сім'ях, в яких батьки ухиляються від виконання своїх батьківських обов'язків.

4. Підвищення ефективності соціальної роботи з проблемними сім'ями або особами, що опинилися в складних життєвих обставинах. Зміцнення контролю зі сторони служб у справах дітей за дітьми «групи ризику» що, в майбутньому, значно сприятиме профілактиці явища дитячої бездомності та безпритульності.

5. Сприяти розвитку практики залучення громадських та благодійних організацій до співпраці з центрами соціального обслуговування проблемних сімей, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування для створення необхідних програм чи заходів щодо здійснення профілактики безпритульності [60, с. 149-154].

Таким чином, превентивна соціальна робота дитячої безпритульності є надзвичайно важливим напрямком державно-управлінської діяльності у соціальній сфері, що зосереджуватиметься на створенні усіх необхідних умов із недопущення переходу дітей в статус «безпритульних» та розробці спеціальних заходів щодо ліквідування даного суспільного явища.

Профілактика дитячої безпритульності буде максимально результативнішою, якщо проводитиметься якомога раніше, а не після того, як виникла реальна загроза фізичному і психічному здоров'ю дитини.

Висновки до розділу 3

Станом на сьогодні проблема безпритульності і бездоглядності дітей вирішується не на достатньому рівні, про це свідчить, в першу чергу, перебування на вулиці великої кількості дітей. Зрозуміло, що дана проблема є новою для українського суспільства, тому слід привернути увагу держави, вчених та науковців до вирішення даного питання на належному рівні. Позитивною ідеєю було б створення інформатизованого банку даних на кожну дитину, це дало б змогу спостерігати і контролювати, в першу чергу, становище дітей, отримання необхідної освіти ними, відслідковування загального стану здоров'я дитини, а в разі необхідності, надання якісної та своєчасної медичної допомоги. Задля покращення ситуації важливо приділяти увагу соціальному, матеріальному, моральному становищі сучасної сім'ї, слід пропагувати здоровий спосіб життя, повноцінну родину, що свідомо і серйозно буде ставитися до питань народження дитини, яка здатна виховати і належно її забезпечити.

Проблема дитячої безпритульності та бездоглядності потребує комплексного вирішення, оперативного реагування на кожний факт виявлення дитини, яка залишилася без догляду і місця проживання. Запровадження нових механізмів реагування надасть можливість масштабно залучити наше суспільство до вирішення проблеми і для допомоги безпритульним дітям, виховання активної життєвої позиції громадян, яким небайдужа доля дітей, які опинилися на вулиці і стали непотрібними своїм батькам та рідним.

Таким чином, превентивна соціальна робота дитячої безпритульності є надзвичайно важливим напрямком державно-управлінської діяльності у

соціальной сфері, що зосереджуватиметься на створенні усіх необхідних умов із недопущення переходу дітей в статус «безпритульних» та розробці спеціальних заходів щодо ліквідування даного суспільного явища. Профілактика дитячої безпритульності буде максимально результативнішою, якщо проводитиметься якомога раніше, а не після того, як виникла реальна загроза фізичному і психічному здоров'ю дитини.

ВИСНОВКИ

«Діти вулиці» - це бездоглядні та безпритульні діти, які перебувають у несприятливих умовах соціалізації, розвитку, виховання, проживання, що часто є небезпечними для їх життя і здоров'я та потребують соціально-правового захисту. Відомо що поняття «безпритульні», «бездоглядні», «бездомні», «діти, які позбавлені батьківського піклування», «соціальні сироти», «неповнолітні групи ризику» - узагальнюються терміном «діти вулиці». Основними чинниками, що посприяли обрати обирають такий ненадійний та небезпечний спосіб життя, є: жорстоке і байдуже ставлення до неї зі сторони батьків, родини; позбавлення дітей елементарних засобів до існування; асоціальний спосіб життя батьків, рідні тощо. Зважаючи на теперішню ситуацію варто невідкладно впроваджувати у життя сучасного суспільства програми із запобігання виходу на вулиці дітей, сприяння поверненню їх додому і створення усіх необхідних умов для їх повноцінного становлення і розвитку як особистостей.

Дитяча безпритульність – це соціальне становище окремої дитини, що зумовлене відсутністю у неї можливості на проживання у житловому будинку, квартирі чи іншому приміщенні, яке призначено для її проживання. Безпритульні діти належать до категорії найменш захищених, тих, які не мають можливості забезпечувати себе самостійно, тобто тих які без сторонньої допомоги не можуть змінити хоча б щось у своєму соціальному становищі, задовольнити свої базові потреби і змінити умови свого існування.

Соціальний захист безпритульних дітей в Україні здійснюється на основі законів, положень, міжнародно-правових актів, постанов. Вагомим законодавчим актом, що безпосередньо регулює взаємовідносини у сфері соціально-правового захисту категорії «дітей вулиці» є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування». Крім цього, умови соціального захисту безпритульних дітей регулюються численними підзаконними актами, прийнятими на виконання законів України, а саме: Постановою Кабінету

Міністрів України «Про затвердження Основних напрямів запобігання бездомності до 2017 року» від 13.03. 2013 р., Типовим положенням про центр реінтеграції бездомних осіб, Типовим положенням про будинок нічного перебування, Накази Міністерства соціальної політики « Про деякі питання діяльності центру обліку безпритульних осіб, від 19. 02. 2009 р., «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що надають соціальні послуги бездомним особам». Зокрема, головну увагу потрібно зосередити на Постанові Кабінету Міністерства України «Про затвердження Основних напрямів запобігання бездомності до 2017 року».

На сьогоднішній день перед Україною стоїть завдання сформувати таке законодавство у сфері соціального захисту безпритульних неповнолітніх осіб, яке б повністю відповідало стандартам, що є закріпленими у міжнародно-правових актах ратифікованих Україною і в майбутньому сприятиме належному рівню соціального захисту даної категорії населення.

Для розв'язання проблеми «дітей вулиці» необхідна, в першу чергу, скоординована політика держави, спрямована на надання всеохоплюючих та інтегрованих послуг, які б задовольняли різні потреби дітей. Не можна переоцінити в цьому аспекті важливу роботу кожного соціального працівника з безпритульними і бездоглядними «дітьми вулиці» в напрямку: здійснення профілактичної роботи, діагностування фізичного та психічного здоров'я безпритульної дитини, надання соціально-психологічної допомоги вуличній дитині, визначення місця проживання батьків дитини або осіб які їх замінюють, проведення заходів щодо захисту прав та інтересів дитини тощо. У безпосередній роботі фахівця соціальної сфери важливим є ознайомлення безпритульної дитини із необхідними правилами спілкування, формування умінь вирішувати конфлікти, розвиток навиків обміну інформацією. Працюючи індивідуально, соціальні працівники допомагають неповнолітнім особам у виборі позитивних референтних груп, у вирішенні конфліктних ситуацій з батьками та вчителями, налагодженню міжособистісних контактів.

Отже, надзвичайна актуальність проблеми безпритульні та бездоглядні «діти вулиці» пояснюється, в першу чергу тим, що дитинство є найважливішим, самобутнім і неповторним періодом у встановленні особистості. Від ставлення держави та її громадян до дітей, розуміння їхніх потреб, проблем, інтересів, до їх прав залежить доля кожної дитини і майбутній розвиток суспільства в цілому.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України — Про забезпечення організаційно – правових умов соціального захисту дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. – Офіц. вид. – 2015. – № 2342.
2. Про основи соціального захисту бездомних громадян та безпритульних дітей : Закон України // ВВР України. – 2005. - №26 – 354 с.
3. Антіпкін Ю. Г. Державна доповідь про становище дітей в Україні: Соціальний захист дітей – сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування / Ю. Г. Антіпкін. – Київ: Укр. ін-т соц. досліджень, 2010. – 156 с.
4. Архипова С.П. Аналіз досвіду влаштування дітей-сиріт і дітей безпритульних. // Актуальні проблеми дослідження управління, педагогіки та психології: зб. наук. пр. / ХНТУ. – 2011. – С. 189–195.
5. Антонюк Т.Д. Дитячий будинок як форма соціального виховання: історичний аспект. // 8. – 2004. – №4. – С. 21–25
6. Бездомні громадяни в Україні не залишені поза увагою суспільства та держави [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/sp/control/uk/publish/article;jsessionid=EC53F52574C8DCED20E2393F32E9756E?art_id=36556&cat_id=36013
7. Беличева С. А. Превентивная практика и социальная работа с детьми и семьями группы риска. // Профессиональная библиотека работника социальной службы.. – 2011. – №4. – С. 34–39.
8. Бессонова Т. І. З досвіду організації підготовки практичних психологів освітніх закладів м. Севастополя до впровадження системи психологопедагогічного захисту соціально занедбаних дітей та підлітків. // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №5. – С. 49.

9. Белова О. Нормативна документація соціального педагога – Київ: К. : Шк. Світ, 2008. – 120 с.
10. Богданова І. М. Соціальна педагогіка – Київ: К.: Знання, 2008. – 334 с.
11. Беличева С. А. Превентивная практика и социальная работа с детьми и семьями группы риска / С. А. Беличева // Профессиональная библиотека работника социальной службы. – 2001. – №2. – С.34 – 39.
12. Бартош О.П. Деякі особливості опіки і соціального захисту неповнолітніх// Вісник – Черкаси , 2016. –Вип.–121. С.26-29.
13. Болотова В. О. Безпритульні діти: соціальний портрет / В. О. Болотова, Т. Н. Чернецька // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 19. – С. 296–300;
14. Беспалько О.В., Гурковська Л.П., Журавель Т.В. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / – К.: Видавничий дім «КАЛИТА», 2010 – С. 374
15. Букреєв Т. Б. Дитяча безпритульність як кризове соціальне явище в Україні в період формування радянського тоталітарного режиму. Проблеми регіональної історії України: Матеріали XII Всеукраїнської наукової конференції молодих істориків. // . Херсон: ПП Вишемирський В. С. – 2016. – №4. – С. 4–16.
16. Букреєв Т. Б. Етапи, форми та методи ліквідації дитячої безпритульності в Україні в умовах формування радянського тоталітарного режиму. Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали II Міжнародної наукової конференції (Суми, 24–25 березня 2016 року). У 2-х частинах. Частина I. Суми: ФОП Цьома С. П., 2016. С. 15–18
17. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України: [навч. посіб.] – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – С. 663

18. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України: навч. посібн. / Д.М. Бойко. – К.: Олан, 2004. – с. 312
19. Возна Ю. В. Соціально – педагогічна робота з дітьми та молоддю / Ю. В. Возна. – К.: Видавництво державного закладу ЛНПУ ім. Т. Г. Шевченка «Альма – Матер», 2008. – С. 8 – 13.
20. Васильков В.М. Особливості психолого-педагогічної роботи з “важкими підлітками” / В.М. Васильков. – Донецьк, 1998 р. – с. 427
21. Вітвицька В. В. Злочинність неповнолітніх як наслідок бездоглядності та безпритульності дітей / В. В. Вітвицька // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2007. – № 4. – С. 191-198.
22. Горобець І.В. Європейський досвід запобігання та протидії дитячій безпритульності та бездоглядності/ Ефективність державного управління: зб.наук.пр.- Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010.– С.58–65.
23. Гоголева А. В. Беспризорность. Социально – психологические и педагогические аспекты / Гоголева А. В. – М.: Издательство Московского психолого – социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 2004. с. 474.
24. Горобець І. Проблеми законодавчого забезпечення державної політики щодо дитячої безпритульності та бездоглядності / І. Горобець // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. Пр.. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – Вип. 3. – С. 42.
25. Гуренко М. М. Дитяча безпритульність як антисоціальне явище// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юрид. науки». – 2007. – Т. 20 (59). – № 2. – С. 87–91.
26. Гуйван Н. Правові аспекти дитячої безпритульності / Н. Гуйван // Вісн. Пенс. фонду України. – 2006. – № 6. – С. 6–7.

27. Гуренко М. М. Дитяча безпритульність та безнаглядність як форми порушення прав дитини / М. М. Гуренко // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского. Серія «Юрид. науки». – 2007. – Т. 20 (59). – № 2. – С. 87–91.
28. Гаврюшенко Р.Є, Коваль Н.В. Організаційно-правові форми соціального захисту в Україні // Управління розвитком. –2011. – № 10. – С. 25 – 26
29. Дубовик К.Є. Вплив факторів сімейного неблагополуччя на формування девіантної поведінки у неповнолітньої особи [Електронний ресурс] // Державне будівництво : електрон. Наук.фахове вид. Харків НАДУ. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: [http^//www.nbuu.ua](http://www.nbuu.ua).
30. Державна доповідь про становище дітей в Україні. // К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді. – 2004. – С. 195.
31. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика. // Стратегічні пріоритети. – 2010. – №1. – С. 55–59.
32. Журавель Т. В. Безпалько Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб./ – К.: Видавничий дім "КАЛИТА", 2010. – С. 376.
33. Зверева І., О. В. Безпалько, С. Я. Харченко Комплексна реабілітація. Соціальна робота в Україні . – К.: Наук. Світ, 2003. – 233 с.
34. Заросинський Ю.Л. Стан і тенденції злочинів, що вчиняються неповнолітніми в Україні, 2016. – 256 с.
35. Зверева І. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям: метод. посіб. / І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. – К.: Видавничий дім —КАЛИТА, 2010. – С.376
36. Капська А. Соціальна педагогіка / А. Й. Капська. – К.: Центр учбової літератури, 2006. – 468с.

37. Качан Л. Державна допомога на дітей // Соціальний захист. – 2005. – № 2. – С. 12
38. Коваленко С.С. Навчально-виховну роботу в дитячих будинках – на вищій рівень. // Радянська школа. – 2015. – №1. – С. 20–26.
39. Касьянова Н.М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943-1953рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук:– Донецьк, 2010. – С. 19
40. Крестовська Н.М. Дитинство як правова цінність // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 40. – С. 122 – 125
41. Кабаченко Н.В. Дитяча бездомність в Україні // Наукові записки НаУКМА: зб. наук. праць. сер. педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. – 2010. – Т.110. – С. 60 - 65.
42. Лазаренко О. О. Безпритульні діти: як розв'язати «гордіїв вузол»?// Постметодика. – 2009. – № 2 (86). – С. 44–46.
43. Лоткін Д. Б. Як боротися з бездоглядністю/ Соціальне обслуговування. – 2009. – № 12. – С. 18 – 22.
44. Ляпін В. П. Можливості профілактики адиктивної поведінки серед юнацтва та молоді [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ppmb/texts/2009-03/09lvpaуу.pdf
45. Майорова Н.А / Діти вулиці. Освіта та соціальна адаптація бездоглядних дітей /– М, 2001. С. 34-40
46. Моїсеєнко К. Професійна діяльність соціального педагога : метод. посіб. / К. Моїсеєнко. – К. : Шкільний Світ, 2009. – 122 с.
47. Максименко С. Д. Наркоманія: підходи до профілактики та подолання // Практ. психологія та соц. робота. – 2005. – № 10. – С. 1–3.

48. Мордань О. Формування та розвиток системи обліку безпритульних дітей в Україні // Збірник наукових праць «Ефективність державного управління». – 2011. – Вип. 27. – С. 380 - 388.
49. Мінц М.О. Бездомність: соціальний аспект / М.О. Мінц // Наукові праці. Державне управління. Політологія. – Т. 130. – Вип. 117. – 47 с.
50. Оржеховська В. М. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки / – К., 2004; 45 с.
51. Овсянюк О.І. Правове регулювання діяльності спеціальних міжвідомчих органів по боротьбі з безпритульністю та бездоглядністю (з досвіду УСРР, 20-ті роки), 2001. – 83 с. – (12).
52. Олифіренко Ю.І. Історичні аспекти проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Vcndtu/2012_60/48.htm
53. П'єша І. В. Соціальна допомога безпритульним та бездоглядним дітям, що надається закладами та організаціями різного підпорядкування // Український соціум. – 2007. – № 5. – 44 с.
54. П'єша І. В. Соціальний захист дітей та сиріт, позбавлених батьківського піклування. — К., 2016. 48 с.
55. Пінчук І.М. Соціальна робота з дітьми та молоддю: проблеми, пошуки, перспективи // – К.: УДЦССМ, 2000. – 276 с.
56. Поволоцька С. Г. Деякі аспекти вирішення проблеми безпритульності дітей в Україні // Соціальні проблеми росту безпритульності та профілактики правопорушень серед неповнолітніх : матеріали круглого столу. – Х., 2006. – С. 42-46
57. Толстих Л. Робота з підлітками «групи ризику» // Психолог. – 2008. – № 38–39. – С. 31–34

58. Хожило І.І. Державна політика України у сфері профілактики безпритульності : механізми формування та реалізації: автореф.дис. –Х., 2009. – 40 с.
59. Цибулько Л. Г. шляхи подолання дитячої безпритульності в Україні / Л. Г. Цибулько // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2011. – № 20 (231). – С. 153–158
60. Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. // Український історичний журнал. Науковий журнал. – № 1 (472) січ.-лют. – 2007. – С. 149-169.